

AİLE KRİZLERİ KARŞISINDA AİLE YILMAZLIĞI ÜZERİNDE DİNİN ETKİSİ: DİNDAR AİLELER ÖRNEĞİ¹

THE EFFECT OF RELIGION ON FAMILY RESILIENCE IN THE FACE OF FAMILY CRISES: THE EXAMPLE OF RELIGIOUS FAMILIES

Volkan TEKDEMİR

Doktora, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı
Doctorate, Uludağ University Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion
volkantekdemir@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1048-2712

İbrahim GÜRSES

Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., Uludağ University Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion
igurses@uludag.edu.tr
orcid.org/0000-0002-1424-4626

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 13 Kasım 2020/ 13 November 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 5 Aralık 2020 / 5 December 2020
Yayın Tarihi / Published: 27 December 2020/ 27 December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020
Cilt / Volume: 4 Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: **253-295**

Cite as / Atıf: Tekdemir, Volkan – Gürses, İbrahim. “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği [The Effect of Religion on Family Resilience in the Face of Family Crises: The Example of Religious Families]”. Kocaeli İlahiyat Dergisi-Kocaeli Theology Journal 4/2 (Aralık/December 2020), **253-295**

1 Bu makale, Prof. Dr. İbrahim Gürses danışmanlığında, Volkan Tekdemir tarafından hazırlanmakta olan “Aile İç İlişkilerine, Aile Sorunlarının Çözümüne ve Aile Krizlerinin Üstesinden Gelinmesine Dinin Etkisi” adlı doktora tezinin bir bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Bu çalışma, dinin, dindar ailelerin karşılaştığı krizler karşısında aile yılmazlığının güçlenmesinde etkisini incelemektedir. Dinlerin, aile kurumunun sağlıklı bir şekilde işleminde ve ayakta kalmasında önemli rolü bulunmaktadır. Krizler, aile kurumunun dağılmasında etkili olabildikleri gibi onu güçlendirecek fırsatlar da yaratırlar. Aile kurumunun sağlıklı işleyişine ve ayakta kalmasına ilgisi açık olan dinlerin kriz durumlarında, bu kuruma nasıl bir destek sağladığı, din ve aile ilişkisini anlamak için önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım, dindar ailelerin psikolojisini anlamamıza da katkı sağlayacaktır. Bu araştırma “nasıl” a odaklandığı için nitel araştırma yöntemlerinden “kuram oluşturma” yaklaşımı kullanılarak yürütülmüştür. Çalışma grubu, en az 10 yıl süredir evli olan 30 dindar eşten oluşmaktadır. Araştırma yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak, eşlerin birlikte olduğu “eş mülakatı” tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmamız sonucunda ulaşılan bulgular, dinin, krizler karşısında, dindar ailelere hem teorik bir çerçeve hem de psikolojik destek sağlayarak güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile Psikolojisi, Aile Yılmazlığı, Aile Krizleri, Dindarlık, Din, Değerler.

The Effect of Religion on Family Resilience in the Face of Family Crises: The Example of Religious Families

Abstract

This study examines the effect of religion in the face of crises faced by religious families and in strengthening family resilience. Religions have paid particular attention to the healthy functioning and survival of the family institution, which has an important place for individual and community life. Crises create opportunities to strengthen it, as well as situations that can be effective in the breakup of the family institution. It is important to understand the relationship between religion and family in the crisis situations of religions that have a clear interest in the healthy functioning and survival of the family institution. At the same time, this understanding will contribute to our understanding of the psychology of religious families. As this research focuses on “how”, it was carried out by using “grounded theory” approach, which is one of the qualitative research methods. Our working group consists of 30 religious spouses who have been married for at least 10 years. The research was carried out using the semi-structured interview technique, using the “peer interview” technique with the spouses. The findings of our research prove that religion empowers religious families in the face of crises by providing both a theoretical framework and psychological support.

Key Words: Family Psychology, Family Resilience, Family Crisis, Religiosity, Religion, Values.

Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyıl insanlığın bilgi üretiminin zirvesine ulaştığı yüzyıldır. 2000’li yılların ilk 15 yılında insanoğlu, tarihin başlangıcından 2000 yılına kadar üretilen bilginin 4 bin katını üretebilmiş durumdadır.² Bilgi üretimindeki bu hızlı ilerlemenin insanoğluna her alanda mutluluk ve huzur getirip getirmediği ise üzerinde tartışılması gereken bir konudur.

Son 20 yılın istatistikî verileri, uyuşturucu ve madde kullanımında,³ cinayet oranlarında,⁴ çocuklara yönelik istismarda,⁵ genel suç oranlarında⁶ gözle görülür bir artışı gösteriyor. Yine istatistikî veriler, önemli bir artışın da artan boşanma oranları ve parçalanan aile sayılarına ait olduğunu gösteriyor.

Evlilik ve boşanma oranları ile ilgili yapılan çalışmalarda, evrensel olarak boşanma oranlarında bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin boşanma oranlarının Arjantin’de 1960-2000 yılları arasında %800; Avustralya’da 1970’den itibaren %300; Çin’de 1978’den itibaren %500; Güney Kore’de 30 sene içinde %600 arttığı kaydedilmiştir⁷. Boşanma oranlarında başı çeken ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri’nde araştırmacılar ilk evliliklerin %40-50’sinin en sonunda boşanma ile sonlanacağını öngörmektedir.⁸ Türkiye’de ise 1992 yılından⁹ 2019 yılına gelindiğinde¹⁰ boşanma oranlarının %400 arttığı

- 2 Ulrich Eberl, *Akıllı Makineler Yapay Zeka Hayatımızı Nasıl Değiştiriyor*, çev. Levent Tayla (İstanbul: Paloma Yayınları, 2019), 109-113.
- 3 Rıza Gökler - Recep Koçak “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2008), 93-94.
- 4 United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Global Study on Homicide Exucutive Summary* (Vienna: 2019), 11.
- 5 Bükre Çıkman vd., “Adı: Meraklı, Soyadı: Çocuk, Durum: Çevrimiçi, Sonuç: Grooming, İnternette Çocuk İstismarı”, *Güncel Pediatri (JCP)* 15/3 (Aralık 2017), 88-89.
- 6 Zahir Kızmaz, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Suç: Suç Oranlarının Artışı Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme”, *Mukaddime* 5 (Mayıs 2012), 55-56.
- 7 Bert N. Adams, “Families and family study in international perspective”. *Journal of Marriage and Family* 66 (November 2004), 1078.
- 8 Gizem Aşşem Kahveci, *Evlî Çifilerde Evlilik Uyumu, Evlilik Çatışma Biçimi Ve Depresyon Düzeylerinin Değerlendirilmesi* (Ankara: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 16.
- 9 Neşide Yıldırım, “Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri”, *Bilgi* 28 (Haziran 2004), 67.
- 10 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Evllenme ve Boşanma İstatistikleri 2019* (26 Şubat 2020), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33708>.

gözlemlenmektedir. Görüldüğü gibi ailelerin dağılması ve boşanmaların artmasıyla uyuşturucu ve madde kullanımı, cinayet oranları, çocuklara yönelik istismar ve suç oranlarının artışıdaki paralellik dikkat çekicidir. Aile, çocukların, ruhsal ve toplumsal açıdan sağlıklı bireyler olarak yetiştirebileceği en uygun ortamı sağlar. Çocuğa içinde bulunduğu toplumun diline, ahlâkına, hukukuna, dinine, kültür ve sanatına, kısaca normlarına ve değerlerine uya-bilmesini sağlayacak donanımı sağlayabilmektedir.¹¹ Dolayısıyla aile, sağlıklı bireylerin ve sağlıklı bir toplumun oluşmasını sağlayan en temel yapı taşıdır.

Din ve aile kurumları, benzer değerlere odaklanmaları ve sosyalleşmeyi sağlamaştırmaları açısından benzerlikler taşımaktadırlar.¹² Dinin, aile bağıını korumak için ortaya koyduğu inanç, değer ve pratikler, aile hayatı üzerindeki etkisi, evlilik doyumu ve istikrarı kavramları ile birlikte anılmasına sebep olmaktadır. Güçlü dini inanışlara sahip olan ve daha fazla birlikte dini törenlere katılan ailelerin daha fazla evlilik doyumuna ve istikrarına sahip olduğuna inanılmaktadır.¹³

Aile yapısının bozulmasına ve aile birliğinin parçalanmasına etki eden olgular içerisinde aile krizleri önemli bir yer tutmaktadır. Aile birliğinin korunmasına büyük önem veren dinin, aile krizleri karşısında dindar bireyleri destekleyici bir rolü bulunmaktadır.

Bu makale, ailelerin karşılaştıkları kriz durumlarında ailelerin bu krizlerde ayakta kalabilmesinde dinin etkisini ele almaktadır. Dinin, aile yılmazlığını arttırmakla, ailelerin kriz süreçlerinde ayakta kalabilmesini sağladığı, bu krizlerin dindar aileleri yıkamadığı gibi onların daha da güçlenmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu noktada araştırmanın temel problemi, dinin, dindar ailelere, krizler karşısında nasıl ve ne şekilde destek verdiği, aile yılmazlığına nasıl ve ne şekilde etkilendiğini ortaya koyabilmektir.

11 Talip Atalay, "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Hayati Hökekleli, (Bursa: KURAV Kuran Araştırmaları Vakfı, 2006), 185.

12 Vaughn R. A. Call – Tim B. Heaton, "Religious Influence on Marital Stability". *Journal of Scientific Study of Religion* 36/3 (September 1997), 382.

13 John Wilson - Marc Musick, "Religion and Marital Dependency". *Journal for the Scientific Study of Religion* 35 (March 1996), 30.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden kuram oluşturma yaklaşımıyla yürütülmüştür. En az 10 yıllık sürede evli olan 30 çiftle derinlemesine mülakatlar yapılarak, dindar eşlerin aile yaşantılarından karşılaştıkları krizlerde dinin nasıl ve ne şekilde ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Din ve Dindarlık

Sözlükte, “örf, adet, boyun eğme, itaat, tutulan ve gidilen yol, ceza ve mükafat, millet” gibi anlamlara gelen¹⁴ din kavramının farklı açılardan pek çok tanımı yapılmıştır. Literatüre bakıldığında, din olgusu üzerinde araştırma yapan sosyal bilimciler tarafından yapılan tanımlarda bir görüş birliğine ulaşılamadığı görülmektedir. Bu tanımlama zorluğunun yaşanmasında dinin çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olmasının rolü büyüktür.¹⁵ Böylece, dinin çok yönlü ve çok boyutlu bir gerçeklik olarak basit hiçbir unsura indirgenememesi tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte dinin tanımlanmasında yaşanan ikinci bir zorluk tanımlama girişiminde bulunan alan uzmanlarının kendi kişisel anlayış ve eğilimlerini tanımlamanın merkezine almasından kaynaklanmaktadır. Bu zorluk dinin belli bir boyut ya da işlevinin merkeze alınarak bütün bir dini gerçekliğin buna indirgenerek kavramsallaştırılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶

Din kavramının tanımlanmasında yaşanan uzlaşma eksikliği, dindarlık kavramının tanımlanmasında da yaşanmasına¹⁷ karşın dindarlık kavramını genel olarak “belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda, belli bir kişi grup ya da toplum tarafından yaşanması” olarak tanımlamak mümkündür. Bir başka ifadeyle “dindarlık yaşanan dindir ve dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan biçimidir”¹⁸ demek mümkündür. Strizenec de dindarlığı, “özellikle düşünme (bilgi boyutu), tecrübe etme (dini duygular) ve

14 Ragıp el-İsfahani, *Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 565.

15 Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 69.

16 Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2010), 38.

17 Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 30.

18 Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, 43.

faaliyet'in (dini topluluklara yönelik kült, eylem) çeşitli formlarını ifade edecek bir şekilde kompleks bir fenomeni içeren dinle (Tanrı) kişisel ve pozitif bir ilişki"¹⁹ olarak ifade etmektedir. Kişinin kendi gözünde kendi dindarlığını değerlendirmesi olarak ifade edilebilecek olan öznel dindarlık algısı, bir başka ifadeyle ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan pek çok değişken tarafından etkilenen, kişinin kendisini nasıl gördüğünün ifadesidir.²⁰

Dindarlıkla ilgili ilk dönem çalışmalarında dindarlık, tek boyutlu bir fenomen olarak (dindarlık çoğunlukla kiliseyi ziyaret, dua etme sayısı, kiliseye ekonomik bağışın miktarı v.b.) düşünülürdü.²¹ Dindarlığı çok boyutlu bir sistem olarak ilk kez kavramsallaştıran Glock olmuştur. Glock'a göre dünya dinlerinde dindarlık tezahürleri benzerlik arz etmektedir ve farklı dünya dinlerinin kabul edebileceği dindarlık boyutları geliştirmektedir.²² Glock'un ortaya koyduğu dindarlığın birbirini tamamlayan beş boyutu şunlardır: ideolojik, ibadet, tecrübe, zihni ve etki boyutudur.²³ İdeolojik boyut dine inanç içerisinde bir bağlanmayı, ibadet boyutu dinin uygulamalarını, tecrübe boyutu ilahi varlıkla girilen vasıtasız iletişimi, zihni boyut dinin kutsal metinlerinden öğrenilen muhtevasını ve etki boyutu da dinin, dindar insanın hayat düzenine, insan ilişkilerine kısacası her yönüyle bütün davranışlarına yaptığı etkiyi içermektedir.²⁴

Dindarlık kavramıyla ilgili bir başka önemli katkıda Allport'dan gelmiştir. Allport, aynı dinden olsalar bile dindarlığın kişiden kişiye farklı derecelendirmelerinin olduğuna dikkat çekerek bu yöndeki farklılığı iki temel tutumla nitelendirmiştir.²⁵ Allport tarafından teklif edilip, din psikologlarının

19 Michal Strizenec, "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler", Çev. Abdülvahid Sezen, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/3 (Haziran 2010), 276.

20 Nurten Kimter, "Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Öznel Dindarlık Algısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/17 (Kasım 2013), 440.

21 Strizenec, "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler", 276.

22 Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi*, çev. M.Emin Göktaş. (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 254.

23 Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", 254.

24 Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", 255.

25 Gordon W. Allport, "The Religious Context of Prejudice", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5/3 (Autumn, 1966), 449.

çoğunluğu tarafından kabul gören²⁶ bu tutumlardan ilki iç güdümlü dindarlıktır ki, bu tutumda din, kişi için bir amaç ve kişiselleştirilmiş bir değerdir. İkinci tutum ise, dış güdümlü dindarlıktır ki, bu tutumda ise, kişi için din, kişisel ve sosyal hedeflerine ulaşmak için bir araçtır.²⁷

1.2. Aile Krizi

Kriz, kaynaklar ve talepler arasında, sosyal çevreden desteklerin olduğu kadar, başa çıkma kabiliyetlerinin de yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan ani ve zaman sınırlı bozulma olarak tanımlanır.²⁸ Krizin tanımında dikkat çekici yönleri, aniden ortaya çıkması ve kişinin mevcut sorun çözme ve destek sistemlerinin yetersiz kalması olarak gösterilebilir.²⁹ Krizler ve travmatik olaylar bireyi duygusal, davranışsal ve fiziksel olarak olumsuz etkileyen, baş edilmesi güç ve normal yaşam şartlarını zorlaştıran olaylar ve durumlardır.³⁰ Krizler, belirli sürelidirler. Giderek şiddetlenen stresli durumlardır. Krizler ister bireylerin, ister ailelerin ve isterse toplumların başına gelsinler, krizi yaşayanı işlevsizleştirirler. Geçici bir durum olan kriz hem sağlıklı hem de sağlıklı işleyişi olan bireylerin yaşayabileceği bir durumdur.³¹

Kriz esnasında insanların gösterdikleri davranış, duygu ve bilişlerin karakteristiği amaçsız veya riskli davranış, duygusal kararsızlık, korku, öfke, bozulmuş yorumlama ve sorunlarla zihnin meşgul olması şeklinde formüle edilebilir.³² Kriz, ailenin gündelik işleyişini bozan ve zorluklarla birlikte yaşamaya devam edebileceği stresten farklı olarak durup krizden çıkış için

26 Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 76.

27 Strizenec, "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler", 276.

28 Channa M.W. Al vd., "A Programme Evaluation of the Family Crisis Intervention Program (FCIP): Relating Programme Characteristics to Change", *Child and Family Social Work* 19 (August 2012), 225.

29 Wei Wang vd., "A Study of Psychological Crisis Intervention With Family Members of Patients Who Died After Emergency Admission to Hospital", *Social Behavior and Personality* 38/4 (May 2010), 470.

30 Ayten Zara, "Krizler ve Travmalar", *Yaşadıkça Psikolojik Sorunlar ve Başa Çıkma Yolları*, ed. Ayten Zara. (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2011), 91.

31 Janice Gauthier Weber, *Individual and Family Stress and Crises* (Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 2011), 41.

32 Channa M.W. Al vd., "The Role of Crisis in Family Crisis Intervention: Do Crisis Experience and Crisis Change Matter?", *Children and Youth Services Review* 33 (June 2011), 992.

yeni bir plan yapmayı gerektirir.³³ İnsan eliyle ya da doğal yollarla meydana gelen travmatik olayların genel karakteristik özelliklerini; “a) insanın fiziksel bütünlüğünü tehdit eder, b) insanın yaşamını tehdit eder, c) insanın dünya ve insanlara karşı olan inançlarını tehdit eder d) insanın sevdiklerini tehdit eder” şeklinde sıralamak mümkündür.³⁴

Aile krizleri, kriz tanımından yola çıkarak, ailelerin, yaşadıkları ani ve travma yaratıcı olaylar ve durumlar karşısında ailenin mevcut sorun çözme ve destek unsurlarının kaynaklar ve talepler arasındaki dengesizliği dengeleyemediği durumlar olarak tanımlanabilir.³⁵ Aile krizlerine kaynaklık teşkil eden olaylar, evlilik, çocuk doğumu, emeklilik gibi normal olaylar olabileceği gibi yaşamı tehlikeye sokan kazalar, hastalıklar ya da boşanma gibi beklenmedik olaylar da olabilir.³⁶ Aile içerisinde emeklilik, boşanma, yeniden evlenme, ani iş kaybı, aile üyelerinin beklenmeyen ölümü,³⁷ bedensel/zihinsel engeli olan bir bireyin varlığı, aile bireylerinin ölümcül bir hastalığa yakalanması, aile bireylerinde özellikle çocuklarda görülen gelişimsel rahatsızlıklar (zihinsel engellilik, otizm v.b.), ekonomik zorluklar, aile bireylerinden birinin ölümü,³⁸ anne-baba çatışması, boşanma ve madde kullanımı krizlerin sebebi olarak görülebilir.³⁹

Aile krizlerinin kaynağı olan olayları, içsel kaynaklı olaylar ve dışsal kaynaklı olaylar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunları içsel krizler ve dışsal krizler olarak adlandırabiliriz.⁴⁰ Bireyler yaşadıkları içsel krizleri, dışsal krizlere göre daha kolay atlatsalar da aileler için aynı durum söz konusu değildir. Aileler içsel krizleri atlattığında dışsal krizlere oranla daha çok zorlanırlar. İçsel

33 Dana E. Vaux - Sylvia M. Asay, “Supporting Families in Crisis: Awareness and Use of Third Places”, *Family and Consumer Sciences Research Journal* 48/1 (August 2019), 23.

34 Zara, “Krizler ve Travmalar”, 91-92.

35 Weber, *Individual and Family Stress and Crises*, 44.

36 Vaux - Asay, “Supporting Families in Crisis: Awareness and Use of Third Places”, 23.

37 Froma Walsh, “Family Resilience Strengths Forged Through Adversity”. *Normal Family Processes*, ed. Froma Walsh (New York: Guilford Press, 2006), 400.

38 Tommy R. Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*. (Montgomery, Alabama: Southern Christian University, Doktora Tezi, 2003), 53.

39 Jaroslava Mackova vd., “Crisis in the Family and Positive Youth Development: The Role of Family Functioning”. *International Journal of Environmental Research Public Health* 16 (May 2019), 1679.

40 Weber, *Individual and Family Stress and Crises*, 14.

krizlere, şiddetli eş çatışmalarının yol açtığı aile içi şiddet, boşanma; anne-baba çocuk çatışmalarının yol açtığı aile içi şiddet, çocukların evi terk etmesi, eşlerden birinin ölümü, evlat kaybı, evlat ölümü, eşlerden birinin sadakatsizliği gibi olaylar ve durumlar kaynaklık edebilir.⁴¹ Dışsal krizlere; yoğun ekonomik sıkıntı ve sarsıntılar, doğal afetler, hırsızlık, terör ya da diğer kanun dışı olayların mağduru olma, savaş, siyasi çalkantılar/darbeler neden olabilir.⁴²

Kriz, kendi içerisinde krizi yaşayanı güçlendiren bir yön de barındırır. Krizler onunla karşılaşanlar için bir yıkım olduğu kadar bir gelişim ve atılım fırsatı da sunabilmektedir.⁴³ Aileler çeşitli dışsal kriz durumlarını sağlıklı bir aile yapısına sahip olsalar da yaşayabilirler. Ancak sağlıklı aile yapıları içsel krizlerden bazılarının oluşumunu engelleyebilir. İster içsel isterse dışsal kaynaklı olsun krizler yaşandığında, bu krizleri atlatmak ya da bu kriz karşısında dağılmak ailenin yılmazlığı ile ilgilidir. Krizler, aileler için bir yıkım ve dağılma tehdidi oluşturduğu kadar, aile ilişkilerini güçlendirmek için bir fırsat da sunmaktadır.

3. Aile Yılmazlığı ve Din

Aile yılmazlığı kavramına temel teşkil eden “resilience” terimi Latince resiliens sözcüğünden kaynaklanmakta ve bir maddenin bükülür ya da elastiki olması anlamına gelmektedir. Türkiye’de konuyla ilgili bazı araştırmalarda “sağlamlık” ya da “dayanıklılık” ifadeleri kullanılırken bazılarında da *yılmazlık* kavramı kullanılmıştır.⁴⁴ Bu çalışmada aile yılmazlığı kavramı kullanılmıştır.

Aile yılmazlığı, psikolojik yılmazlık kavramının ortaya atılmasından sonra doğan bir kavramdır. Psikolojik yılmazlık, zorluklar karşısında direnmek ve toparlanmak anlamına gelmektedir. Psikolojik yılmazlık aynı zamanda

41 Weber, *Individual and Family Stress and Crises*, 14-15.

42 Weber, *Individual and Family Stress and Crises*, 15.

43 Albert R. Roberts - Sophia F. Dziegielewska, “Foundation Skills and Applications of Crisis Intervention and Cognitive Therapy”, *Crisis Intervention and Time-Limited Cognitive Treatment*, ed. Albert R. Roberts (Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 1995), 7-8.

44 Sema Kaner - Hatice Bayraklı, “Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 11(2) (Mart 2010), 48.

pozitif uyumu içeren dinamik bir süreçtir.⁴⁵ Aile yılmazlık kavramı; bireysel yılmazlık kavramının ötesinde işlevsel bir birlik olarak aile içerisinde “ilişkisel yılmazlığa” odaklanarak, aile sistemine ilişkin değerlendirme ve müdahale ile ilgili bir kavram olarak düşünülebilir.⁴⁶

Aileler kendilerini oluşturan bireyler gibi, stresli olaylarla ve kriz durumlarıyla hayatları boyunca pek çok kez karşılaşır. Bazı aileler, bu stresli olayların ve krizlerin oluşturduğu fırtınalarda yıkılırken bazıları bu fırtınalardan güçlenerek çıkabilmektedir. Aile yılmazlığının tanımı bu noktada aile krizinin tanımıyla uyumlu olarak, “bir zorluk ile karşılaşıldığında bu durumdan daha güçlü bir şekilde çıkmayı, bir kriz durumunda gelişim göstermeyi ve yılmazlığı sağlayan aktif bir süreç” olarak tanımlanmıştır.⁴⁷ Benzer bir tanımlamayla aile yılmazlığı “yaşamımızdaki zorluklarla karşılaşmayı, bu zorlukların üstesinden gelmeyi ve hatta bu zorlukların içinden daha da güçlü bir şekilde çıkmayı sağlayan, insanın sahip olduğu bir yeterlilik” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Bu yılmazlık tanımlarının iki temel ögeyi içerdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan biri, tehdide ve zorluğa maruz kalmakken; ikincisi ise bu tehdit ve zorluklara rağmen ayakta kalmak hatta bu zorlu süreçlerden güçlenerek çıkmayı içermektedir. Ailelerin gereksinimlerinin, sahip olunan kaynakları aşığı ve ailedeki dengenin bozulduğu durumlarda yaşanan kriz durumu, ailenin işlevlerini kesintiye uğratabileceği gibi aynı zamanda geliştirebilmektedir.⁴⁹

Aile yılmazlığı, ailenin yaşadıkları zorlukları ve krizleri kendi davranışsal ve işlevsel güçlerinden yararlanarak başa çıkması, ailenin yaşadığı ve yaşayacağı streslere uyum sağlaması ve büyüme göstermesi olarak tanımlanmıştır.⁵⁰

45 Mehmet Kaya – Neslihan Arıcı, “Aile ve Çift Yılmazlığı”, *Psikolojide Güncel Kavramlar –III- Aile-Evlilik*, ed. Ahmet Akın-Eyüp Çelik (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 37.

46 Yaşar Özbay - Didem Aydoğan, “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”. *Sosyal Politika Çalışmaları* 13/31 (Temmuz 2013), 130; Elif Yazıcı, *Aile Değerleri İle Aile Yılmazlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18.

47 Froma Walsh, *Strengthening Family Resilience* (New York: Guilford Publications, 2nd ed., 2006), 4.

48 Edith H. Grotberg, “The International Resilience Project Research and Application” (*Birmingham: Civitan International, Reports-Research*, 1995), 2.

49 Sema Kaner vd., “Anne-Babaların Yılmazlık Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 12/2 (Mart 2011), 64.

50 Kaya - Arıcı, “Aile ve Çift Yılmazlığı”, 37-38.

Patterson, aile yılmazlığını, ailenin zorluklara ve krizlere uyum sağlaması ve işlevlerine devam etmesi olarak tanımlamaktadır.⁵¹ Aile yılmazlık kavramı; bireysel yılmazlık kavramının ötesinde işlevsel bir birlik olarak aile içerisinde “ilişkisel yılmazlığa” odaklanarak, aile sistemine ilişkin değerlendirme ve müdahale ile ilgili bir kavram olarak ele alınmıştır.⁵²

Walsh, aile yılmazlığı kavramını açıklarken ailelerin zorluklar karşısında tedavi edici ve iyileştirici potansiyelleri olduğu varsayımını temel alarak birbiriyle bağlantılı ve her biri üç alt kavramdan oluşan üç temel kavram öne sürmüştür.⁵³ Walsh’ın öne sürdüğü bu üç kavramdan ilki inanç sistemidir. İnanç sisteminin alt kavramları, zorluklara verilen anlam, pozitif bakış açısı ve maneviyattır.⁵⁴ İkinci kavram, ailenin organizasyonudur ki, alt başlıkları esneklik, bağlantılılık ve sosyal-ekonomik kaynaklardır.⁵⁵ Son olarak öne sürülen üçüncü kavram da, iletişim süreçleridir. İletişim süreçlerinin üç alt başlığı, açıklık, duygusal ifadelere açık olma ve problem çözmedir.⁵⁶

Oh - Chang, yürüttükleri bir kavramsal analiz çalışmasıyla, aile yılmazlığı (family resilience) kavramı üzerinde çalışılmış 38 farklı çalışmayı değerlendirdikleri çalışmalarında, aile yılmazlığı kavramının altı boyutunu tanımlamışlardır. Bu boyutlar; 1) kolektif güven, 2) birbirine bağlılık, 3) olumlu yaşam görüşü, 4) beceriklilik, 5) açık iletişim kalıpları ve 6) işbirliğine dayalı problem çözme olarak belirlenmiş, aile yılmazlığının olası üç kaynağı da; 1) algılanan dengesizlik duygusu, 2) maneviyat/paylaşılan inanç sistemleri veya dini inançlar ve 3) olumsuzlukların üstesinden gelmek için ailelerin güçlü iradesi olarak bulgulanmıştır.⁵⁷ Aile yılmazlığının şu sonuçları doğurduğu analiz edilmiştir; 1) durumun kabul edilmesi, 2) yaşam perspektiflerinde değişiklik, 3) gelişmiş ilişki nitelikleri, 4) yılmazlık özelliklerinin güçlendirilmesi ve 5)

51 Joan M. Patterson, “Integrating Family Resilience and Family Stress Theory”. *Journal of Marriage and Family* 64 (March 2004), 350.

52 Özbay - Aydoğan, “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”, 130.

53 Walsh, “Family Resilience Strengths Forged Through Adversity”, 406.

54 Walsh, “Family Resilience Strengths Forged Through Adversity”, 407-408.

55 Walsh, “Family Resilience Strengths Forged Through Adversity”, 409-411.

56 Walsh, “Family Resilience Strengths Forged Through Adversity”, 411-413.

57 Seieun Oh – Sun Ju Chang, “Concept Analysis: Family Resilience”, *Open Journal of Nursing* 4 (December 2014), 980.

sağlıkla ilgili sonuçların iyileştirilmesi.⁵⁸ Oh - Chang, değerlendirdikleri 38 çalışmanın 9'unda aile tarafından paylaşılan ortak inançların ve maneviyatın aile yılmazlığının temel kaynaklarından biri olduğunu gösterdiğini bildirmişlerdir. Araştırmacılar, bu araştırmalardan elde edilen sonuçların, bir ailenin paylaşılan ortak inançlarının veya dini inançlarının, aile üyelerine yaşamlarına, yaşadıkları zorlukları anlamlandırmakla veya nedenini bulmakla ve bunları kabul etmekle amaç ve yön sağladığını gösterdiğini ifade etmişlerdir.⁵⁹

Doty, iki farklı kiliseye mensup 37 kilise üyesi ile nicel ve nitel içerikli bir çalışma yapmış, dinin ailede yaşanan kriz durumlarını aşmada dindar eşlere bir kaynak sağlayıp sağlamadığını incelemiştir.⁶⁰ Doty, dinin özellikle çalışmadaki katılımcılara manevi bir güç ve anlam katarak krizleri aşma konusunda destek olduğunu, dinin içsel dinamikleri güçlendiren ve hayata anlam katan değerlerinin krizleri aşmada dini ibadet ve pratiklere göre daha etkili olduğunu göstermiştir.⁶¹ Araştırmaya katılan aileler dinin kendileri için, hayata bir anlam ve amaç kazandıran bir kaynak olduğunu, kendileri için bir direnç ve umut kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışma dini toplulukların, dindar bireyleri aile krizlerini aşmada, dirençlerini arttırmadaki etkililiğini de göstermiştir.⁶² Dinin, eşler arası çatışmaların yarattığı krizlerde, uzlaşma istekliliğini arttırarak krizlerin çözümüne katkı sağlayan sevgi, merhamet, affetmek, empati, diğerkamalık, öfke kontrolü gibi değerlere kaynaklık ettiği farklı araştırmaların sonuçlarına yansımıştır.⁶³

58 Seieun Oh – Sun Ju Chang, “Concept Analysis: Family Resilience”, *Open Journal of Nursing* 4 (December 2014), 980.

59 Seieun Oh – Sun Ju Chang, “Concept Analysis: Family Resilience”, *Open Journal of Nursing* 4 (December 2014), 984-985.

60 Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*, 88-89.

61 Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*, 102.

62 Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*, 103.

63 Lambert - Dollahite, “How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict”, 443; Mahoney, “Religion and Conflict in Marital and Parent-Child Relationships”, 696; Butler vd., “Prayer as a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implications of Religious Couples’ Report of Relationship Softening, Healing Perspective, and Change Responsibility”, 32; Steven R. H. Beach vd., “Prayer and Marital Intervention: A Conceptual Framework”, *Journal of Social and Clinical Psychology* 27/7 (September 2008), 649; Alghafli vd., “Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples”, 821. Margaret G. Dudley – Frederick A. Kosinski, “Religiosity and Marital Satisfaction: A Research Note”, *Review of Religious Research*, 32/1 (September 1990), 84.

Ülkemizde yapılan bir araştırmada Özbay - Aydoğan, 6 çift olmak üzere 12 anne-baba ile görüşme yöntemi kullanarak nitel bir araştırma gerçekleştirilmişlerdir. Araştırmacılar, araştırmaya ilişkin verileri, Walsh (1998) Aile Yılmazlık Modeli ve araştırmacılar tarafından geliştirilen Özgünlük Sistemi Modeli temel alınarak yapılandırılan “Aile Yılmazlık Görüşme Formu” aracılığıyla toplamışlardır. Veriler, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgulara göre, ailelerin yılmazlıklarına katkı sağlayan en önemli etkenlerin, sosyal destek, maneviyat, pozitif bakış açısı, aile içi bağlılık, esneklik ve özgünlük/ilişkisel özgünlük olduğu belirlenmiştir.⁶⁴

Bireyin, krizlere de kaynaklık eden olumsuz yaşam durumları karşısında yaşadığı anlam ve kontrol kaybını gidermek için düşünsel, duygusal ve davranışsal yönlerde etkinliklerde bulunup çaba göstermesine psikoloji alanında “başa çıkma” olarak adlandırılmaktadır.⁶⁵

Batan - Ayten, psikolojik yılmazlık ile dini başa çıkma ilişkisini ele alan araştırmalarının sonucunda olumlu dini başa çıkmanın, psikolojik yılmazlık ve yaşam doyumu üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymuşlardır.⁶⁶ Bireyin yaşadığı zorluklarla mücadele sürecinde dua etme, yaşadıklarını kutsal bir alanla ilişkilendirme, hayra ya da şerre yorma, imtihan edildiğini düşünme, cezalandırıldığı fikrine kapılma, ibadet etme, Tanrı'nın kudretine ve merhametine sığınma, Yüce kudrete öfkelenerek varlığı ve gücünü sorgulama, ümitsizliğe kapılma gibi gösterdiği etkinliklerin tümü “dinî başa çıkma” olarak değerlendirilebilir.⁶⁷ Kriz durumlarını ilahi imtihan olarak görmek, sabrın sonucunu göreceğine inanmak ve Allah'a tevekkül ederek sığınmak, dini başa çıkmanın unsurları arasında görülmektedir.⁶⁸ Dua, hem problem odaklı başa çıkma tarzı

64 Özbay - Aydoğan, “Aile Yılmazlığı: Bir Engelle Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”, 129.

65 Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 37-40.

66 S. Nazlı Batan - Ali Ayten, “Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık Ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (Aralık 2015), 67.

67 Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 42.

68 Halil Ekşi - Mine Sayın, “The Adaptation of Religious Coping Scale into Turkish Language: A study of Bilingual Equivalence, Validity and Reliability”. *The AGP Humanities and Social Sciences Conference (19-22 Mayıs 2016)*. (Berlin: BAU International Berlin University, 2016); Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, 42; Ali Ayten vd., “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (Nisan 2012), 53.

olarak hem de kabullenmeyi sağlayarak duygusal odaklı başa çıkma tarzında işlev görmektedir.⁶⁹ Dua, yalnızlık, karamsarlık ve ümitsizlik gibi olumsuz duygulardan sıyrılarak, kişinin manevi bir güç kazanmasına etki etmektedir.⁷⁰

Krizler karşısında dini metinlerden çözüm arayışları içerisinde bulunmak, dindar katılımcılar üzerinde yapılan çalışmaların sonuçlarına yansımıştır. Bu çalışmalarda dini kuralların, eşler ve anne-baba ve çocuklar arasında yaşanan çatışmaların çözümünde rehberlik ettiği,⁷¹ Dinin temel kaynaklarından rehberlik arayışına girdikleri,⁷² Tanrıya hesap verme duygusunun krizlerin çözümünde istekliliği arttırdığı,⁷³ dini metinlerin krizler karşısında direnç ve umut kaynağı olduğu⁷⁴ ortaya konulmuştur. Ayet ve hadislerin sağladığı teorik çerçeveye önemli bir destek de peygamberlerin, sahabelerin, örnek alınan din adamları ve dindar kişilerin yaşantıları yoluyla ortaya koydukları örnekliklerdir. Lambert - Dollahite çalışmalarında, Hristiyan katılımcılarının Mesih'i model alarak sorunların üstesinden gelemeye çalıştıklarını ortaya koymuşlardır.⁷⁵ Bu örneklikler dindar kişilerin krizler karşısında farklı çözüm yolları içeren bir çözüm arşivine sahip olmalarını sağlamaktadır. Mahoney, aktardığı çeşitli araştırmaların sonuçları arasında dini hikâye ve örneklerin, dindar kişilere sunduğu davranış kalıplarının sorunları aşmadaki etkisinden bahsetmektedir.⁷⁶

69 Asude Arıcı, *Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 84.

70 Sema Karagöz, *Oristik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 86-87.

71 Alghaffi vd., "Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples", 820.

72 Lambert - Dollahite, "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict", 443.

73 Toshi Shichida vd., "How the Perception of God as a Transcendent Moral Authority Influences Marital Connection Among American Christians", *Journal of Psychology and Christianity* 34/1 (March 2015), 44.

74 Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*, 103.

75 Lambert - Dollahite, "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict", 444.

76 Annette Mahoney, "Religion and Conflict in Marital and Parent-Child Relationships", *Journal of Social Issues* 61/4 (November 2005), 695.

Dinin krizler karşısında sağladığı bir başka destek olarak da sosyal kontrol özelliği gösterilebilir. Sosyal kontrol özelliği, dinin, evlilikleri koruduğu düşünülmektedir.⁷⁷ Dinin sosyal kontrol özelliğinin evlilik istikrarında ön plana çıktığı düşünülmektedir.⁷⁸

Araştırmaların gösterdiği üzere, aile yılmazlığı kavramı ailelerin krizlerin üstesinden gelebilme becerisi ya da süreci olarak anlaşılabilir. Ayrıca aile yılmazlığı üzerinde yapılan çalışmalar, aile yılmazlığının temel kaynaklarından birisinin dini inançlar, inanç sistemleri ve maneviyat olduğunu göstermiştir. Din, aile yılmazlığının, ailelerin krizler karşısındaki direncinin artmasında bireylere, hayatlarına amaç katarak, manevi destek sağlayarak, hayatlarına anlam kazandırmak yoluyla ve dini uygulamaların etkisiyle destek sağlamaktadır. Olumlu dini başa çıkma sürecinde kullanılan etkinliklerin, inançların, ibadetlerin de bireyde yılmazlığı arttırdığı düşünüldüğünde, aile bireylerinin birlikte bu başa çıkma süreçlerini kullanmalarının aile yılmazlığını da güçlendireceği düşünülebilir.

2. Yöntem:

2.1. Araştırma Modeli ve Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Nitel araştırma, belli bir bağlam ve etkileşimin bir parçası olarak olayları kendi tekliğinde anlamlandırma çabasıdır. Gelecekte ne olacağını tahmin etmeye değil olayın geçtiği yerin doğasını anlamaya çalışır.⁷⁹ Katılımcıların araştırma konusuna dair algı ve düşüncelerine kendi ifadeleriyle ulaşmak önem taşır. Elde edilen sonuçlar nicel verilerle kıyaslandığında oldukça zengin ve betimleyici niteliktedir. Bu da verilerin daha detaylı bir biçimde incelenmesine olanak tanır.⁸⁰ Anlam ve anlama üzerine odaklanan nitel araştırma, araştırılan konu

77 Ahmet Rifat Geçioğlu - Hasan Kayıklık, "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 212.

78 Ahmet Rifat Geçioğlu, *Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 271-272.

79 Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, çev. Selahattin Turan (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 14.

80 Fatma Nevra Seggie - Yasemin Bayyurt, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 2.

üzerinde bir teori boşluğu olduğunda veya var olan teorinin olguyu açıklamakta yetersiz kaldığı durumlarda etkili bir yöntem olarak tercih edilir.

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımlarından kuram oluşturma yaklaşımı kullanılmıştır. Kuram oluşturma yaklaşımı, konuya dair var olan bilgilerin az olduğu ya da hiç olmadığı durumlarda kullanılan bir analiz yaklaşımıdır. Ayrıca, duruma/olguya ilişkin değişiklikleri açıklamak için deneysel bilgiye dayalı yeni kuramsal açıklamalara ihtiyaç duyulduğunda da kullanılabilir. ⁸¹ Genel anlamda konuya dair bulgusal eksiklik dolayısıyla bu yöntem tercih sebebi olmuştur.

2.2. Çalışma Grubu:

Araştırmamızda çalışma grubu seçilirken, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırmacının kendi hedefi doğrultusunda evrenden seçim yaparak örnekleme belirlemesidir. Örneklem belirli bir amaç doğrultusunda belirlendiğinden evreni temsil etme gücü azalır. ⁸² Ancak kuram oluşturmada örneklem oluşturulurken amaç genellemeler yapmak için değil, konu hakkında derinlemesine bilgi edinmek için yapılır. ⁸³

Bu yöntemeye uygun olarak zengin veri alınabilecek bir örneklem oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle dindar ailelere yönelik çalışmalar yapan çeşitli sivil toplum kuruluşları ve cami derneklerinin yöneticileri ile görüşmeler yapılarak çalışmanın amacını ve çalışma konusuna uygun görüşme yapabilecek ailelerin tavsiye edilmesi istenmiştir. Bu tavsiyelerde iki temel kriter aranmıştır. Bunlar; sırasıyla eşlerin en az 10 yıllık evli olmaları, dindar olmaları ve eşlerin dindar olmalarıdır.

Eşlerin evlilik süresinin en az 10 yılın üzerinde olmasını istenmesinin nedeni, Türkiye’de boşanmaların %60,1’inin ilk 10 yılda gerçekleşiyor olma-

81 Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014), 125-127.

82 Ali Şimşek, “Araştırma Modelleri”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 121.

83 Hüseyin Bal, *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016), 75.

sıdır.⁸⁴ Dolayısıyla ilk on yılı geride bırakan aileler ortalama istatistiksel verilere göre boşanma riskinin %60'ını geride bırakmış olacakları, birçok sorunları birlikte aşma becerilerini geliştirmiş olacakları, aile ilişkilerinin oturmuş olacağı ve bazı kriz durumlarını da birlikte aşmış olabilecekleri düşünülmüştür. İkinci temel kriterin dindarlık olmasının nedeni, araştırmanın konusunun, dinin, “dindar” ailelerdeki etkisinin araştırılmasıdır. Amaçlı örnekleme, bilgi açısından daha zengin bilgi edinilebilecek örnekleme oluşturmak amaçlanmaktadır. Dindar ailelerin aile ilişkilerinde dinin etkisini daha fazla hissetmeleri de beklenebilir bir durumdur. Bu nedenle katılımcıların kendilerini dindar hissetmeleri, dini hayatlarının önemli bir etkeni olarak görmeleri örneklemin seçim amacı açısından daha doğru olarak görülmüştür.

Nitel araştırmada farklı, daha önce duyulmamış ya da az duyulmuş seslerin duyulması beklentisi vardır. Bu nedenle katılımcıların demografik özelliklerindeki farklılıklar araştırma bulgularını zenginleştirerek araştırma konusunun daha kapsamlı anlaşılmasını sağlamaktadır.⁸⁵ Araştırmada bunu sağlamak için cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek değişkenlerinin çeşitliliğine özen gösterilmiştir. Araştırma örnekleminin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de aktarılmıştır.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Cinsiyet ve Yaş Özellikleri

Değişken	N	%	
Cinsiyet	Kadın	30	50
	Erkek	30	50
Yaş	30-39	11	18
	40-49	35	58
	50-65	14	26

Tablo incelendiğinde cinsiyet dağılımının eşit olduğu, çalışılan grubun 30 kadın ve 30 erkekten oluştuğu görülmektedir. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemeye dair bir kural olmamasına karşın, verilerden elde edi-

84 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016*, 2.

85 Seggie - Bayyurt, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, 16.

len bilgilerde tekrarlar sıklaşmaya başladığında, örnekleme doyumluluğa ulaşıldığı düşünülür. Bu çalışmada örneklem büyüklüğü, “*bilgilerin tekrarlanmaya başlaması*” ölçütü⁸⁶ dikkate alınarak 30 eş görüşmesi ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmaya katılan katılımcıların kaç yıllık evli oldukları ve kaç çocuk sahibi oldukları Tablo 2’de ele alınmıştır.

Tablo 2. Çalışma Grubunun Evlilik Süreleri ve Çocuk Sayıları

Değişken	N	%
	1	3
	2	12
Çocuk Sayısı	3	13
	4	1
	5	1
	11-20	19
Evlilik Süresi	21-30	8
	31-40	3

Tablo 2 incelediğinde çocuk sahibi olma sayısında iki ya da üç çocuğa sahip olanların oranının çalışma yapılan eşlerin tümüne oranının %84 olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılanların ortalama evlilik süresi 20,56 yıl olup, en az 11, en çok da 40 yıl evli olan çiftlerin çalışmaya katıldığı görülmektedir.

Çalışma grubunun eğitim durumları ve meslekleri Tablo 3’te gösterilmektedir. Buna göre örneklemin %53’ünün (n=32: ön lisans/lisans/yüksek lisans) yüksek öğrenim mezunu, %35’inin (n=21) ortaöğretim (lise) mezunu, %12’sinin (n=7) ise ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Örneklemin çoğunluğu yükseköğretim mezunudur.

86 Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, 244-246.

Tablo 3. Çalışma Grubunun Eğitim Durumları ve Meslekleri

	Değişken	N	%
Eğitim Durumları	Yükseköğretim	32	53
	Ortaöğretim	21	35
	İlköğretim	7	12
Meslekler	Ev Hanımı	18	30
	Öğretmen	14	23
	Kuran Kursu Öğreticisi	4	7
	Emekli İşçi	4	7
	Esnaf	4	7
	Mühendis	3	5
	İmam	2	3
	Grafiker	2	3
	Müftü	1	1,6
	Radyo Programcısı	1	1,6
	Fotoğrafçı	1	1,6
	Halka İlişkiler Sorumlusu	1	1,6
	Memur	1	1,6
	Gazeteci	1	1,6
	Eczacı	1	1,6
Akademisyen	1	1,6	
Yönetici	1	1,6	

Tablo 3’de görüldüğü üzere en yoğun meslek grubu ev hanımlarıdır. Çalışma grubunda yer alan katılımcılardan yükseköğrenim görmüş kadınların sayısı (n=12), çalışmaya katılanlara oranı %40’dır. Yükseköğrenim gören kadınların %25’i (n=3), ev hanımı olmayı tercih etmiştir. Ev hanımlarının, kadın katılımcılara oranı da %60 olarak tespit edilmiştir. Ev hanımlarından sonra en yoğun katılım sağlayan meslek grubu %23 (n=14) ile öğretmenler olmuştur.

Öğretmenlerin %43'ü (n=6) de meslek dersleri ve DİKAB öğretmenlerinden oluşmaktadır. Meslek Dersleri ve DİKAB öğretmenleri (n=6) ile birlikte Kuran Kursu öğreticileri (n=4) ve Din Görevlileri (imam, n=2; müftü, n=1)'nin toplam katılımcılara oranı %22 (n=13) olarak tespit edilmiştir. Bunların dışında emekli işçi, esnaf, mühendis, grafiker, radyo programcısı, fotoğrafçı, halkla ilişkiler sorumlusu, memur, gazeteci, eczacı, akademisyen ve yönetici olmak üzere farklı meslek gruplarından oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Aracı:

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmış, görüşmeler sırasında soruların açık uçlu olması temel alınmıştır. Bu sayede yüz yüze bilgi toplamak ve sorular sorarak görüşmeyi derinleştirmek amaçlanmıştır. Görüşmelerde kişilerin sosyo-kültürel özelliklerine dayalı olarak bazı sorular eklenmiş veya bazı sorular atlanmıştır. Aynı şekilde muhabata uygun olarak bazı soruların ifadesi, soruş şekli üzerinde uygulama esnasında değişiklikler yapılmıştır. Görüşme esnasında bir soruda, sonraki sorulardan birisinin de yanıtını içerek şekilde cevap verilmişse, o soru tekrar sorulmamıştır. Anlaşılmadığı hissedilen soru olduğu takdirde, aynı soru farklı ifadelerle tekrar sorulmuş, yine aynı cevabın gelmesi durumunda bu cevap kabul edilmiştir.

Mülakat formunun ilk 3 sorusunu öznel dindarlık algısı soruları oluşturmaktadır. Bu sorularla görüşme yapılan katılımcıların dindarlıklarını nasıl ifade ettikleri görülmek istenmiştir. Daha sonra gelen sorularda sırasıyla eşlerle yaşanan sorunların yol açtığı krizler, anne-baba ve çocuklar arasında yaşanan sorunların yol açtığı krizler, dışsal nedenlerin yol açtığı krizler hakkında sorular sorulmuştur. Son olarak ilişkisel krizlerde uzlaşının sağlanmasında dinin etkisi üzerine sorular sorulmuştur. Böylelikle içsel ve dışsal kriz nedenleri ve bunların atlatılmasında dinin hissedilen etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci:

Veri toplama sürecinin ilk adımı mülakat formunu oluşturan araştırma sorularının hazırlanmasıdır. Bu ilk adımda önce literatürün taranmasından elde edilen bilgiler ışığında yarı yapılandırılmış bir mülakat formu hazırlanmıştır.

Görüşmeye başlanmadan önce, katılımcılara, araştırmanın dinin aile hayatına ne kadar önem verip, vermediğine dair teorik bilgilerden ziyade eşlerin yaşadıklarına, hissettiklerine, duygu, düşünce ve deneyimlerine yönelik bir arayış içerisinde olduğu, kendilerinin kişisel deneyim, duygu ve düşüncelerinin araştırmanın amaçları açısından daha önemli olduğu hakkında bilgi verilmiştir.

Görüşmeler esnasında ses kaydı alınmakla birlikte, katılımcıların kendilerini ifade ederken içinde buldukları ruh halini yansıtan davranışlarını, jest ve mimiklerini not edilmiştir. Böylelikle ses kaydı ve not tutma işlemi birlikte yürütülmüştür. Bu, mülakat uygulamalarında istenilen bir durumdur.⁸⁷

Mülakatlar eşlerin ikisinin de bulunduğu bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Mülakat soruları eşlere tek tek sorulmamış, sorulan soruya eşlerden hangisi cevap vermişse onun ifadeleri kaydedilmiştir. Bazı sorularda katılımcı eşler birlikte cevap verirken, bazı sorularda eşlerden biri cevap vermiş, diğeri onu onaylamış ya da sessiz kalmıştır. Araştırmacı bu duruma müdahale etmemiştir.

Eşlerin ikisiyle aynı anda mülakat yapmanın bazı gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden ilki, eşlerin kendilerini bir aradayken daha rahat hissetmeleridir. Araştırmacının cinsiyetinin katılımcılarda oluşturabileceği rahatsızlık giderilmek istenmiştir. Benzer bir kaygıdan bahseden Lambert - Dollahite, özellikle Müslüman katılımcılarının yaşadıkları rahatsızlıktan dolayı eşlerle birlikte mülakat yapmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.⁸⁸ İkinci gerekçe de geçmişe yönelik anılar, deneyimler, duygular ve düşünceler hatırlanırken eşlerin birbirlerine destek olması, hatırlatmasıdır.⁸⁹ Mülakatlar esnasında bu gerekçenin çok isabetli olduğu gözlemlenmiştir. Pek çok anı ya da deneyim aktarılırken eşlerin birbirlerini düzelttikleri ya da destekledikleri gözlenmiştir. Ancak eşleri ikisiyle aynı anda mülakat yapmanın dezavantajlı yönünü de görmek gerekir. Örneğin, eşlerin yan yana bulunması, ilişkilerinin korunması bakımından eşleri zorunlu ve zorlayıcı birtakım onaylayıcı, kaygı verici veya klasik aile hisleriyle cevaplar vermesine neden olabilir. Eşler mülakatta ver-

87 Seggie - Bayyurt, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, 192; Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2013), 175.

88 Nathaniel M. Lambert – David C. Dollahite, “How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict”, *Family Relations* 55 (October 2006), 441.

89 Lambert - Dollahite, “ How Religiosity Helps Couples”, 441.

dikleri cevapların, mülakat sonrasında ilişkilerini olumsuz etkileyebileceğini hesap ederek cevaplar verebilirler. Mülakatlarda bu dezavantajlı durumda göz önünde tutulmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde önemli adımlardan birisi verileri analize hazırlamak adına görüşme ses kayıtlarının yazılı metin haline getirilmesidir. Yazıya geçirme sürecinde ses kayıtlarını dinlenilmiş, yazılı metinler haline getirilmiştir. Mülakatlarda alınan notlara uygun olarak mülakat esnasındaki duygular da yazılı kayda aktarılmıştır. Ses kayıtları yazıya aktarılırken kodlama süreci başlamıştır. Böylece çalışmada verilerin yazıya aktarılma süreci aynı zamanda bir analiz süreci olarak işlemiştir.

Kodlama esnasında veriler öncelikle içerik analizine tabi tutulmuştur. Bununla toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve temalara ulaşmak istenmiştir. Toplanılan veriler, önce kavramsallaştırıp ardından ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmiş ve buna göre veriyi açıklayan temalar saptanmıştır. Veriler, araştırma probleminin cümleleri ışığında kodlanıp, buna bağlı olarak üst temalar oluşturulmuştur.

Kodlamada önceden belirli kurallar izlenmez. Kodlama daha çok sezgisel, keşfedici ve döngüsel bir tekniktir. İstenen kodlama seviyesine ilk denemede gelmek çok nadir görülen bir durumdur. Daha çok birkaç devir yaptıktan sonra bu mümkün olabilmektedir.⁹⁰ Kodlar, bir kelimeye, bir kelime grubuna, bir cümleye ya da bir paragrafa atanabilirler.⁹¹

Saldana, nitel araştırmada başlangıç seviyesinde olan araştırmacıların sadece kağıt ve kalem kullanarak kopyalar üzerinden kodlama yapmalarını önermektedir.⁹² Yürütülen araştırma, araştırmacının ilk nitel veri analizi çalışması olduğu için ve kodlama yöntemini temelden öğrenmek amacıyla, kodlamalarda herhangi bir yazılım programı kullanmadan elle yapılması tercih edilmiştir.

90 Johnny Saldana, *The Coding Manual for Qualitative Researchers* (London: SAGE Publications, 2009), 8.

91 Matthew B. Miles - A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (New York: SAGE Publications, 1994), 56.

92 Saldana, *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, 21.

Araştırmada tümevarımsal bir yöntem kullanılmıştır. Alt düzey kavramlardan, üst düzey kurama doğru ilerlenmiştir. Somut verilerden soyut kurama doru bir seyir izlenilmiştir. Katılımcıların doğrudan kendi ifadeleri üzerinden, katılımcının algı, duygu, düşünce ve davranışını yansıtan kodlar kullanılmıştır. Benzer algı, duygu, düşünce ve davranışlar görüldüğü takdirde aynı kod altında toplanılmıştır. Giderek bir paylaşımlık ortaya koyularak, kodların birleştirilmesiyle kategoriler, kategorilerin birleştirilmesiyle temalar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte sürekli özelden genele, somuttan soyuta doğru bir gidiş vardır. Bu şekilde kuramın oluşması için zemin hazırlanmıştır.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlilik

Nitel araştırma yöntemlerine yöneltilen eleştiriler genellikle güvenilirlik konusunda olmaktadır. Bununla birlikte nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği sağlayabilmek için nitel paradigmanın yapısına uygun bir şekilde alınan birtakım önlemler bulunmaktadır.⁹³ Bu çalışmada geçerlik ve güvenilirliği sağlayabilmek için aşağıda sayılan önlemler alınmıştır.

Araştırmamızın iç geçerliğini sağlamak için öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasının sonucunda konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Veri toplama aracı bu kavramsal çerçeveye uygun olarak oluşturulmuştur.

Araştırmamızda dış geçerliği sağlamak için çalışma grubunun seçiminde yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek vb. çeşitlemelere imkân sağlanmıştır. Araştırmamızda ortam ve süreçlerinin özelliği ayrıntılı olarak aktararak başka bir örnekleme karşılaştırma yapılabilmesi sağlanmak istenmiştir. Bulgulara nasıl ulaşılabildiğini göstermek amacıyla katılımcıların ifadeleri yorumsuz ve doğrudan alıntı şeklinde aktarılmıştır. Aktarılmak istenen bölüm çok uzunsa, içerikteki kodu en iyi yansıtan ifadeler verilmiştir. Aktarıma alınmayan cümleler için üç nokta (...) kullanılmış, böylece aktarılan ifadenin öncesi, sonrası veya içerisinde aktarımda yer verilmeyen kısımlar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca aktarılan alıntının hangi katılımcı tarafından ifade edildiği, katılımcının özellikleri gizlilik ilkesi çerçevesinde kişiye ait kodlar üzerinden verilmiştir.

93 Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 289.

Dış güvenilirliği sağlamak için görüşme dökümleri, veriler, saha notları, kodlama içerikleri hem dijital olarak hem de fiziksel olarak saklanmaktadır. Görüşmeler yürütülürken veri kaybını engellemek amacıyla yüksek kalitede röportaj özelliği olan ses kayıt cihazı kullanılmış, aynı zamanda sessiz tepkilerin de not edildiği görüşme formu doldurulmuştur.

İç güvenilirliği sağlayabilmek için ise verilerin bir kısmı doğrudan alıntılarla sunularak betimsel bir yaklaşım sergilenmiştir. Dolayısıyla okuyucunun verileri yorumsuz bir şekilde okuması sağlanmış, bu sayede okuyucuya araştırmanın ulaştığı bulguları değerlendirme imkânı sağlanmıştır.

3. Bulgular ve Yorum:

3.1. Öznel Dindarlık Algısına İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

Araştırmadaki katılımcıların öznel dindarlık ifadeleri, katılımcıların dini kurallara göre yaşamayı önemsediklerini, bu kurallara göre hayatlarını düzenlemeye çalıştıklarını göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların ifadelerine göre din, onlar için bazı ritüellerin ötesinde yaşamın tamamına etki eden bir yaşam tarzıdır. Bu etki alanının içerisine, ilgi alanlarının, sosyal ilişki ve arkadaşlık tercihlerinin, giyim tercihlerinin, eş tercihlerinin girdiğini katılımcı (E_3), “*Sabah yataktan kalktıktan, akşam tekrar yatağa yatmaya kadarki hareketlerimizi şekillendiriyor. Yapacağımız hareketlerimizi, söyleyeceğimiz sözlerimizi, davranışlarımızı, hepsini şekillendiriyor*” cümleleriyle ifade etmiştir. Katılımcılar, dini *hayatlarının merkezinde* gördüklerini ifade edip, dine göre yaşamının kendileri için *varlık amacı* olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, ayrıca dinin yarattığı değerlerden de bahsederek sabır, şükür, merhamet gibi değerlerin dini inançları dolayısıyla kendilerinde yerleştiğini ifade etmişler ve bu değerlerin yaşantılarına yön verdiğini vurgulamışlardır. Dinin kendilerini daha iyi, daha kendilerine ve topluma faydalı insanlar haline getirdiğini ifade eden katılımcılar, bunda özellikle ahiret kaygısı, ahirette görecekları ceza korkusu ve mükafat ümidinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Eğer din olmasa ya da dindar olmasalar daha olumsuz davranışları rahatlıkla sergileyebileceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca dinin kendileri ve insanlık için en uygun sistem olduğunu belirterek dine uygun bir yaşantı sürmenin insana huzur verdiğinin üzerinde durmuşlardır.

Katılımcıların ifadelerinden çıkartılan 70 kodlamayı üç ana kategoride toplamak mümkündür. Bunlar dindarlığın eksikliklerini kabullenici mütevazı ifadeleri, dini hayatının merkezinde ve hayatının en önemli unsuru olarak görme ifadeleri ve dinin, hayatlarındaki kararlara etki etmesi ifadeleri olarak ele alınabilir. Bu kategorilerin tekrarlanma sıklığı tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Öznel Dindarlık İfadeleri

Öznel Dindarlık İfadeleri	f
Eksiklikleri Kabullenici Mütevazı Dindarlık	6
Dini Hayatının Merkezi ve En Önemli Unsuru Görme	17
Dini Yaşam Tarzını ve Kararlarını Belirleyici Olarak Görme	47

Katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında, katılımcıların yaşamlarını şekillendiren ana güç unsuru olarak dini gördüklerini ifade etmek mümkündür. Bu da çalışmanın yöntem kısmında açıklanan nitel verinin toplanabilmesi için uygun bir uç değer fonksiyonunu icra edebileceğini göstermektedir.

3.2. Krizlerin Kaynaklarına İlişkin Bulgular ve Yorum:

Krizler, aile bağlarının çözülmesine neden olacak travmatik süreçlerdir. Kriz, içsel nedenler olarak adlandırabileceğimiz eşler ya da anne, baba ve çocuklar arasındaki sorunların çözülememesinin sonucunda ortaya çıkabileceği gibi aile ilişkilerinin dışında sağlık sorunları, ekonomik sıkıntılar, doğal afetler gibi dışsal nedenler sonucunda da ortaya çıkabilir.

Katılımcılar, 22 farklı kodlamada kriz sebeplerini ifade etmişlerdir. Kriz olarak ele alınan başlıkların ilki ekonomik sıkıntılarının yol açtığı krizlerdir. Aile bireylerinin ayrılığının yol açtığı sorunlar, aile bireylerinin yaşamış oldukları sağlık sorunları, eşler arası sorunların çözülememesi, evlat kaybı, çocuk sahibi olamama ve ergenlik döneminde olan çocuklarla yaşanan sorunlar kriz nedenleri arasında yer almaktadır. Krizlere yol açan bu nedenlerin tekrarlanma sıklığı tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Aile Krizlerinin Nedenleri

Nedenler	f
Ekonomik Sıkıntılar	6
Aile Bireylerinin Ayrılığının Yol Açtığı Sorunlar	4
Aile Bireylerinin Yaşadıkları Sağlık Sorunları	4
Eşler Arasında Yaşanan Sorunların Çözülememesi	3
Evlat Kaybı	2
Çocuk Sahibi Olamama	2
Ergenlik Dönemindeki Çocuklarla Yaşanan Sorunlar	1

Bu tabloda yer alan başlıklardan ekonomik sıkıntılar, aile bireylerinin ayrılığı, aile bireylerinin yaşadığı sağlık sorunları, evlat kaybı ve çocuk sahibi olamama aile krizine yol açan, aile dışı nedenlerdir. Aile dışı nedenler 18 kez tekrarlanmıştır. Eşler arasında yaşanan sorunların çözülememesi ve ergenlik dönemindeki çocuklarla yaşanan sorunların çözülememesi ise aile krizine yol açan, aile içi nedenlerdir. Aile içi nedenler ise 4 kez tekrarlanmıştır.

Araştırmadaki bulgulara göre, din, krizlerin çözümünde eşlere dört farklı açıdan çözüm desteği sunmaktadır. Bunlardan ilki dinin ortaya çıkardığı insani değerlerin krizlerin çözümünde eşleri olumlu olarak etkilemesidir. Krizler karşısında dindar eşlerin yılmazlığını arttıran ikinci faktör, onların krizleri birer imtihan olarak görmesi ve bu imtihanı geçmelerinin bir sonucu olarak ilahi bir mükafat göreceklarine dair inanışlarıdır. Üçüncü çözüm desteği, dini-sosyal çevrenin bir etkisi olarak görülmektedir. Katılımcılarımızın arabuluculuk diye ifade ettikleri bu destek, dinin, eşlere sağladığı sosyal desteğe bir örnek olarak da gösterilebilir. Dördüncü ve son destek noktası da dini metinlerde, eşlere, krizlerin çözümü için davranış ve kişilik örneklerinin sunulmasıdır. Bu örneklerin dindar eşlere, krizleri yönetmede rehberlik ettiği düşünülebilir.

3.3. Değerlerin Krizlerde Aileye Sağladığı Desteğe İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi:

Din, dindar kişilere kazandırdığı değerler sayesinde onların krizler karşısındaki yılmazlığını desteklemektedir. Katılımcılar, krizlerden bahsederken 46

kez değer kavramlarını kullanırken, krizle baş etmelerinde en sık sabır kavramını tekrarlamışlardır. Sabır kavramı 46 kavramın içerisinde 18 kez tekrarlanmıştır. Diğer kavramlara oranlandığında %39 oranında sabır kavramı dile getirilmiştir. Krizlerle baş etmede etkili değerlerin başında sabır görülmektedir. Sabırdan sonra en sık tekrarlanan değerler ise tevekkül ve şükür olmuştur. Tevekkül ve ilişkili kavramlar ile şükür ve ilişkili kavramlar altışar kez tekrar edilmiştir. Bu üç kavram dışında sevgi, merhamet, tahammül, sorumluluk, empati ikişer kez; kanaat, fedakârlık, hoşgörü ve şefkat de birer kez tekrarlanan değerler olmuştur.

Tablo 6: Krizlerin Çözümünde Aileye Destek Sağlayan Değerlerin İfade Sıklığı

Değerler	f
Sabır	18
Tevekkül	6
Şükür	6
Sevgi	3
Merhamet	2
Tahammül	2
Sorumluluk	2
Empati	2
Kanaat	1
Fedakârlık	1
Hoşgörü	1
Şefkat	1
İslami Değerler	1

Sabır değeri sıklıkla şükür ve tevekkül değeri ile birlikte anılarak krizler karşısında ön plana çıkan üçlü değer setini oluşturmaktadır. Katılımcılardan (E_14), ailecek yaşadıkları ekonomik bir sıkıntı karşısında sabır ve şükür değerlerinin kendilerine krizi aşmalarında nasıl destek verdiğini şöyle ifade etmiştir:

“İşsiz kaldığım bir dönem olmuştu. Sonra ailemden altı ay kadar uzak kaldığım bir dönem olmuştu. En çok da ekonomik yönden sıkıntılar yaşadık.

Eğer yaşamımızda Allah ve dini olmasa çok daha fazla zararlar atlattırırdık ya da atlatabazdık. Ama Allah'ın bize öğrettiği sabır ve şükür sayesinde artık Allah'ın yardımının son anda da olsa geleceğini bilmek bu sıkıntıları çok hafifletti.”

Katılımcı (E_29), sağlıkla ilgili yaşanan ve kriz boyutuna ulaşan sorunların çözüm kaynağı olarak sabır değerini gördüğünü ifade etmiştir:

“Daha çok sağlıkla ilgili krizler yaşadık. Yani bu durumlarda inanan insan ilahi takdir diyor. Sabretmeliyim diyor ve yoluna bakıyor. Sabretmek burada bu tür krizlerde en etkili ilaç. Tabi bir de gerçek güç kaynağının Allah olduğuna inanmak.”

Katılımcı (E_29) sağlıkla ilgili yaşadığı sorunları, ilahi takdir olarak açıklayarak sabrettiğini ifade etmektedir. Katılımcımızın ifadelerinden sabırla birlikte ifade edilen diğer kavramın tevekkül olduğu görülmektedir. Tevekkül, “gerçek güç kaynağının Allah olduğuna inanmak” şeklinde ifade edilmektedir. Burada sabrın tevekkülle birlikte ele alınması, sorunların ilahi yardımın sonucunda çözülebileceği inancına dayanarak sorunun çözümü için ilahi yardımın zamanını beklemek olarak anlaşıldığı da görülmektedir.

Uzun süreli evlat sahibi olamamanın yarattığı kriz durumunu imtihan olarak ifade eden katılımcı (E_26), dini inancın kendilerine kazandırmış olduğu bu değerlerin kriz döneminde kendilerine nasıl bir katkı sağladığını şu şekilde ifade etmiştir:

“... Çok şükür sabır ve tevekkül bu büyük imtihanımıza derman oldu. Tabi söylemesi kolay şimdi ama bu imtihanın içindeyken çok zorlandık. Hamdolsun dağılmadık. Dağılmadıysak bu Allah'a sığınmamızın ve tevekkülün bir sonucudur.”

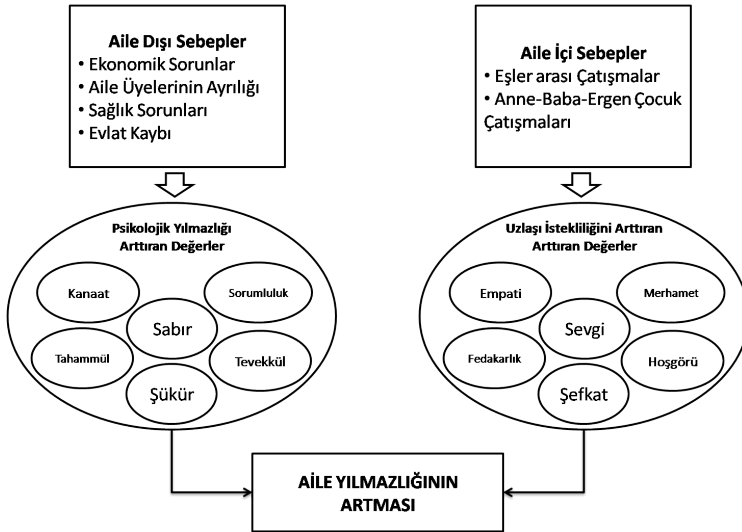
Sabır, şükür ve tevekkül, üçlü bir değer seti olarak daha çok dışsal kaynaklı krizlerin çözümünde etki gösterirken, içsel kaynaklı krizlerde uzlaşımın sağlanmasında farklı değerlerin daha çok ifade edildiği görülmektedir. Uzlaşımın sağlanmasında etkili olan değerler katılımcı (K_30) tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Bence de tahammül, sabır, hoşgörü, karşındakinin yerine kendini koymak. Bunlar yeniden uzlaşmayı sağlayan şeyler.”

Dinin sağladığı değerler sisteminin katılımcılarımıza sağladığı desteği şu şekilde özetleyebiliriz. Özellikle aile krizlerinin oluşumuna etki eden dış

kaynaklı sorunlarda, ekonomik sıkıntılar, eşlerin ve aile üyelerinin ayrılığının yarattığı sorunlar, aile bireylerinin yaşadığı sağlıkla ilgili sorunlar ve evlat kaybının yarattığı travmalarda başta sabır, tevekkül, şükür, tahammül, sorumluluk, kanaat gibi değerler aile üyelerinin psikolojik yılmazlığını arttırarak aileye destek sağlamaktadır. Zorlu koşullar karşısında bu değerler aile bireylerinin psikolojik yılmazlığını arttırarak ailenin yılmazlığını da arttırmaktadır. Aile içinde eşler arasında yaşanan çatışmaların ya da ergenlik çağındaki çocuklarla anne-baba arasında yaşanan sorunların yol açtığı krizlerin çözümünde ise sevgi, merhamet, fedakarlık, hoşgörü, empati ve şefkat gibi değerler ise uzlaşmaya dönük istekliliği arttırarak aile yılmazlığının artmasına etki etmektedir. Şekil 2'de değerlerin, aile yılmazlığına etkisi özetlenmektedir.

Şekil 2: Değerlerin Aile Yılmazlığının Artmasına Etkisi

3.4. Krizlerin Çözümünde Dini Metin ve Örneklerin Etkisi

Çalışmaya katılan dindar eşlerin krizlerin çözümünde İslam dininin temel kaynakları olarak kabul edilen Kuran ve Hadis metinleri ile İslam dininin örnek şahsiyetleri olan peygamberler, sahabeler ve alimlerin örnekliklerine başvurdukları görülmektedir. Katılımcıların, sıklıkla kutsal metinlere ve dinin örnek olarak

gösterdiği kutsal şahsiyetlerin örnekliklerine atıflarda bulduklarını görmekteyiz. Ayrıca dua ve namaz ibadetinin de kriz dönemlerinde krizin çözüme kavuşturulmasında desteği ifade edilmiştir. Krizlerin çözümünde etkide bulunan dini metinler, örnekler ve ibadetlerin tekrarlanma sıklığı tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Krizlerde Dini Metinler, Örnekler ve İbadetlerin Etkisi

İfadeler	f
Dini Metinlerin Çözümü Etkisi	8
Dini Örneklerin Çözümü Etkisi	5
Dua ve Namazın Çözümü Etkisi	3

Krizler karşısında dini metinler (ayetler, hadisler) ve dini örnekler (peygamberler, sahabeler) aile üyelerine kriz karşısında teorik bir anlam çerçevesi kazandırmaktadır. Krizler karşısında kutsal metinlere başvurunun kaçınılmaz olduğunu ifade eden katılımcı (E_1), kutsal metinlerin eşlere bir uzlaşi zemini hazırladığını, aksi takdirde kişilerin keyfi istek ve arzularının ön plana çıkarak uzlaşiyi zorlaştırdığını ifade etmiştir:

“Çözemediğimiz aile içerisindeki problemlerimiz krize dönüşmeden en azından o ortam olmadan dedik ki Kur’anî tavsiyeler Rabbimiz ne demiş? Peygamberimiz (sav) nasıl çözmüş böyle sorunlarını nasıl yok etmiş, bu nokta da istişare Müslümanın temel bir ilkesi olmasını düşünüyoruz.”

Oğlunun şehit olması sonrasında Kur’an-ı Kerim’e dayanan bir inancın⁹⁴ kriz durumunda kendisine sağladığı desteği katılımcı (K_20), şöyle ifade etmiştir:

“Oğlum 15 Temmuz gecesi şehit oldu. Allah’tan geldik ve biz ona döneceğiz. Bunu hiç unutmadım. Bu inançla ayakta kaldım.”

Dini örnekliklerde aileler için krizler karşısında çözüm önerileri sunarak teorik bir çerçeve sağlamaktadır. Uzun süre çocuk sahibi olamayan katılımcı (E_17), yaşadıkları zorlu sürecin, aile bağları dağılmadan sonuçlanabilmesinde Hz. Zekeriya’nın örnekliğinin nasıl bir etkiye sahip olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bence bir aile evlat sahibi olamama imtihanını aşabiliyorsa Allah’ın izniyle o aileyi yıkacak başka bir sorun olmaz. O kadar sıkıntılı bir şeydir. Evlendik,

94 Diyanet Vakfı Meali (Erişim 26 Mayıs 2020), el-Bakara 2/156.

birkaç yıl geçti, çevremiz, ailemiz bizi baskılamaya başladı. Niye çocuk düşünmüyorsunuz, niye olmuyor falan diye. Yani derdini anlatamıyorsun. İlk on yıl bütün tedavilerimizi olduk. Doktorlar artık çocuk sahibi olamamanız için hiçbir sebep yok diyor ama olmuyor. Zamanla hanım artık bu konuda söz söyletmez oldu. Hatta benim bazı arayış ve teşebbüslerimi bile artık engelliyordu. Bundan herhalde bir on beş, on altı sene önceydi. Bu Hz. Meryem'in hayatını anlatan bir dizi film çekmişler. Orada Hz. Zekeriya'yı da baya anlatıyor. O diziyi izleyince ne kadar bilsek de o bizi çok etkiledi. Yani dedik ki, bu tamamen yüce Allah'ın elinde olan bir şeydir. Bu bir imtihandır. Koca Allah'ın peygamberi bile bu imtihanı yaşamış. Bu imtihan onu ağılatmış. Tek çıkar yolun Allah'tan samimi ve içten bir şekilde istemek olduğunu görmüş ve Allah'tan istemiş... O günden sonra evlilik hayatımızın belki de en rahat zamanlarını yaşadık. En çok tevekkül sahibi olduğumuz yıllarını. Çok şükür bu tevekkülün ve rahatlamanın bir sonucu olarak çok değil birkaç yıl sonra kızımızın haberini aldık. Allah'ımıza ne kadar şükretsek azdır.”

Dua ve namaz ibadetleri de kriz durumlarında aileler için psikolojik bir destek sağlayıcı olarak işlev görmektedir. Çocuğunun yaşadığını düşündüğü sağlık sorunları karşısında olası bir kriz sürecini anlatan katılımcı (E_3), duanın bu süreçte kendisi üzerindeki etkisini şöyle ifade etmiştir:

“Büyük kızım aslında olmamasına rağmen sara hastası teşhisi konuldu... Neyse sonradan kandırıldığımızı anladık. Bu kısa sürede kriz olmasa da var gibi zannettiğimiz için dua ederek rahatlamaya çalıştık.”

Dini metinler ve dini örnekler, krizler karşısında teorik bir çerçeve sağlama desteği sunarken, dua ve namaz gibi ibadetler, krizler karşısında psikolojik bir destek sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, duanın evlilikte sorun çözme becerisine⁹⁵ ve namaz kılmanın eşler arası çatışmalardan kaynaklı krizlerin çözümlenmesine olumlu katkısına⁹⁶ ilişkin çalışma sonuçlarına uyum göstermektedir.

95 Mark H. Butler vd., “Prayer as a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implications of Religious Couples’ Report of Relationship Softening, Healing Perspective, and Change Responsibility”. *The American Journal of Family Therapy* 30 (January 2002), 32; Lambert - Dollahite, “How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict”, 444; Fatma Balcı Arvas - Hayati Hökelekli, “Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/34 (Aralık 2017), 143.

96 Zahra Alghafli vd., “Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples”, *Religions* 5 (August 2014), 821-822.

3.5. Krizlerin İlahi Bir İmtihan Olarak Algılanmasına İlişkin Bulgular ve Yorum:

Dinin, krizlerin çözümündeki etkisine ilişkin katılımcılarımızın üzerinde durdukları ikinci ana tema krizlerin ilahi bir imtihan olarak algılanmasıdır. Katılımcılar, ekonomik sıkıntılar, sağlık sorunları, evlat kaybı ya da çocuk sahibi olamama gibi kriz durumlarını imtihan olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir. Skinner vd., travmatik olaylar karşısında dinin, bireylerin başa çıkmalarına destek sağladığını, yaşanan travmatik olayın bazen bir imtihan bazen de Tanrıdan gelen bir hediye olarak algılanarak, bireye psikolojik destek sağladığını ifade etmektedir.⁹⁷ Katılımcılarımız tarafından ilahi imtihan algısı 9 kez tekrarlanmıştır. İmtihan olarak algılanan krizlerin nedenleri arasında ekonomik sıkıntılar, aile bireylerinin yaşadığı sağlık sorunları, evlat sahibi olmama ve eşler arası çatışmaların çözülememesi yer almaktadır. İmtihan olarak algılanan krizlerin nedenleri Tablo 8’de aktarılmıştır.

Tablo 8. İmtihan Olarak Algılanan Krizlerin Nedenleri

Nedenler	f
Ekonomik Sıkıntılar	3
Aile Bireylerinin Yaşadıkları Sağlık Sorunları	3
Çocuk Sahibi Olamama	2
Eşler Arasında Yaşanan Sorunların Çözülememesi	1

Çocuklarıyla ilgili bir sağlık sorununun yarattığı krizi dile getiren katılımcı (E_23), yaşadıkları krizi Allah’tan gelen bir imtihan olarak algılamalarını ve bu algılamının krizi çözmelerinde nasıl bir etki yarattığını ifade etmiştir:

“Ortanca kızımızın doğuştan bir rahatsızlığı vardı. Biz onun tedavisi için her ay başka bir şehre gidip, kimi zaman birkaç gün kalmak zorundaydık. O zamanlar yaşlılarımızın para biriktirip mal mülk sahibi olduğu zamanlar. Bizim tabi bu durumda neredeyse geçinemiyoruz. Bunun hep bir imtihan olduğunu, bu imtihanında kızımızın tedavisi için elimizden geleni yapmamız gerektiğini düşündük. ... Umudumuzu Allah’a bağlayıp tevekkül ettik. Allah da karşılığını şafi olarak verdi.”

97 Debra Skinner vd., “Narrating Self and Disability: Latino Mothers’ Construction of Identities vis-à-vis Their Child with Special Needs”. *Exceptional Children*, 65/(4) (June 1999), 487.

Katılımcımızın aktardığı deneyimlerinde çocuklarının doğuştan gelen sağlık sorunlarıyla uğraşan ailenin aynı zamanda ekonomik bir krizi de yaşadığı, bu çoklu kriz durumunda yaşananların bir imtihan olarak algılandığı, ifade edilmiştir. İmtihan olarak algılanmasının sonucunda, krizi aşmak için elinden geleni yapmak ve umudun Allah'a bağlanarak tevekkül edilmesi krizin aşılmasında bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır.

Yaşadığı ekonomik sorunların yol açtığı krizlerin aşılmasında yaşananların bir imtihan olarak algılanmasının krizin çözümüne etkisini katılımcı (E_22) şöyle ifade etmektedir:

“Bir dönem ticaretim dolayısıyla çok büyük bir borcum oldu ödemem gereken. Ödeyemedik, ticareti bıraktık. Sonrasında uzun yıllar bunu ödemek zorunda kaldım. Ailecek bunun yükünü çektik. Yemek isteyip yiyemediğimiz, ihtiyacımız olduğu halde giyemediğimiz çok günümüz oldu. Bugün geldiğimiz noktada bunları aştık ama çok zorlandık. Karı-koca olarak birbirimize verdiğimiz destek, zor günleri aşmamızı sağladı. Dinin burada en büyük katkısı rızkın Allah tarafından tayin edildiği ve başımıza her gelenin bir imtihan olduğu bilinciydi. Bu inancımız yaşadıklarımıza tahammülümüzü arttırdı.”

Katılımcı (E_22), yaşanan ekonomik zorlukların aileyi yıkıcı bir krize dönüşmesinin engellenmesini, rızkın Allah tarafından verildiği inancıyla aşıldığını ifade etmiştir. Yaşanılan zorluk, eşlerin birbirleriyle olan çatışmalarını arttırmamış, aksine eşlerin birbirleriyle dayanışmalarını arttırmıştır. Yaşanılan krizin bir imtihan olduğuna inanmak, bu imtihanı aşmak için eşlerin azmini güçlendirmiştir. İmtihanın, ancak tahammül etmekle ve aile birliğini korumakla aşılabileceğine olan inanç pekiştirilmiştir.

3.6. Krizlerin Çözümünde Arabuluculuğun Etkisine İlişkin Bulgular ve Yorum:

Arabuluculuk, eşler arası çatışmaların yol açtığı krizlerde, eşlerin krizleri aşamadıkları durumlarda, uzlaşının sağlanmasında kullanılan bir yöntemdir. Katılımcılar, tarafından hakem çağırarak olarak da anılan bu yöntemi, dinin kendilerine tavsiye ettiği, çatışmaların krize dönüştüğü ve bir türlü uzlaşının

sağlanamadığı durumlarda başvurulduğu ifade etmektedirler. Arabuluculuk 8 farklı kodlamada ifade edilirken, 4 kez arabuluculuk, 4 kez de hakem çağırma olarak ifade edilmiştir. Arabuluculuk ve hakemlik kavramlarının tekrar sıklığı Tablo 9’da aktarılmıştır.

Tablo 9. Arabuluculuk/Hakemlik Kavramlarının Tekrarlanma Sıklığı

Nedenler	f
Arabuluculuk	4
Hakemlik	4

Katılımcı (E_2), hakem çağırmanın, eşlerin çatışmalarında çözüm bulamadıkları anlarda başvurulması gereken bir yol olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir:

“Bizim dinimiz yaşadığınız sorunlarda öncelikle istişare edin diyor. Konuşun anlaşmaya çalışın. Siz bu sorunu çözemediğinizde de aranızda hakem çağırın. Bir bilge çağırın ve ona danışın. O sizin sorununuzu çözsün. Biz de genelde bunu yapıyoruz. Olmadığında ya .... abiyi bir çağıralım bir de ona soralım. Bu nedir, nasıl oluyor bu? Çünkü bizim dinimiz bunun gerekliliğini söylüyor. Bu şekilde yaparak sorunlarımızı çözüyoruz.”

Arabuluculuk ailenin dağılması için son adım olarak görülmektedir. Ailenin kutsal bir kurum olarak görülmesi ve onun korunmasına verilen önem arabuluculuğu nihai bir adım olarak uygulanması gerektiğini gösteriyor. Katılımcımız (E_24), arabuluculuğun bu nihai adım olma özelliğini şöyle ifade etmiştir:

“Ama iki mekanizma var aile ilişkilerini yeniden uzlaştıracak. Birincisi aile inancımıza göre kutsal bir kurum, onun bozulması hoş görülüyor. Tamam boşanmak haram değil ama neredeyse haram gibi muamele görüyor. İkincisi de eşleri tanıyan eşlerin de sevip saydığı araçlar. Arabuluculuk bence çok önemli. Sorunlar büyüyüp içinden çıkılmaz hale gelince son noktada arabuluculuk devreye giriyor.”

Katılımcı ifadeleri, arabuluculuk ya da hakem çağırma olarak ifade edilen yöntemin, eşler arası sorunların çözülememesi halinde başvuru bir yön-

tem olduğunu göstermektedir. Eşler arasında yaşanan sorunların çözülememesi durumlarında arabuluculuk, aile kurumunun ayakta kalmasını sağlayan son çare olarak görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, dinin, dindar ailelerin karşılaştıkları krizlerde onlara nasıl destek sağladığını anlamak için yapılmıştır. Araştırma, 10 yıldır evli olan ve kendilerini dindar olarak tanımlayan 30 çiftle, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak derinlemesine mülakat kullanılarak yapılmıştır.

Aile krizleri karşısında dinin etkisine ilişkin bulgular dört kategori altında toplanmıştır. Bulguların ışığında, dinin, krizler karşısında ailelere, teorik anlam çerçevesi sunarak, psikolojik destek sağlayarak ve sosyal kontrol özelliği ile arabuluculuk desteği sağlayarak yardımcı olduğu söylenebilir.

Teorik Anlam Çerçevesi Sunmak

Araştırmanın bulgularından ulaşılan temalardan “İmtihan Algısı” ve “Dini Metinler ve Örnekler” aileye krizlerin çözümünde teorik bir destek sunmaktadır.

Yaşanılan krizler, ilahi bir imtihanın parçası olarak görüldüğünde, dindar aile üyelerinin, krizi aşmak için artan bir motivasyona sahip olduklarını görmekteyiz. İlahi imtihanlar, aşıldıkları zaman muhataplarına, ilahi mükafat getiren deneyimler olarak görülmektedir. Üstelik ilahi imtihanların aşılabilecek düzeyde algılanması, “kişiye gücünün üzerinde” bir yük yüklenilmeyeceğinin düşünülmesi, çözüm konusunda, kriz içerisindeki aile bireylerinin çözüm umudunu arttırmaktadır. Sabredildiğinde ve Allah’a tevekkül edildiğinde çözüm konusunda ilahi bir desteğin geleceğine inanılmaktadır. Karşılaşılan kriz durumlarını ilahi imtihan olarak görmek, sabrın sonucunu göreceğine inanmak ve Allah’a tevekkül ederek sığınmak, dini başa çıkmanın unsurları arasında görülmektedir. Dini başa çıkmanın, aile krizleri karşısında kullanıldığı görülmektedir.

İlahi imtihan düşüncesinin dini metinlerden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Dini metinler sadece ilahi imtihan inancıyla değil, ayet ve hadislerde gelen çözüm önerileriyle aile bireyelerine teorik destek sağla-

maktadır. Dini metinler, katılımcıların karşılaştıkları zorluklarda kendilerine Allah'ın neyi buyurduğunu, Peygamber (as)'ın nasıl davrandığını, zorlukları aşmak da kendilerine neler önerildiğini göstermektedir. Katılımcılar, kendi dindarlıklarını açıklarken, dini, yaşam tarzını ve kararlarını belirleyici olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Öznel dindarlığa ilişkin 70 kodlamanın 46'sına bu durum yansımaktadır. Kriz durumlarına nasıl hareket edeceklerini, neye karar vereceklerini bulabilmek için dini metinlere danışıldığı anlaşılmaktadır.

Psikolojik Destek Sağlamak

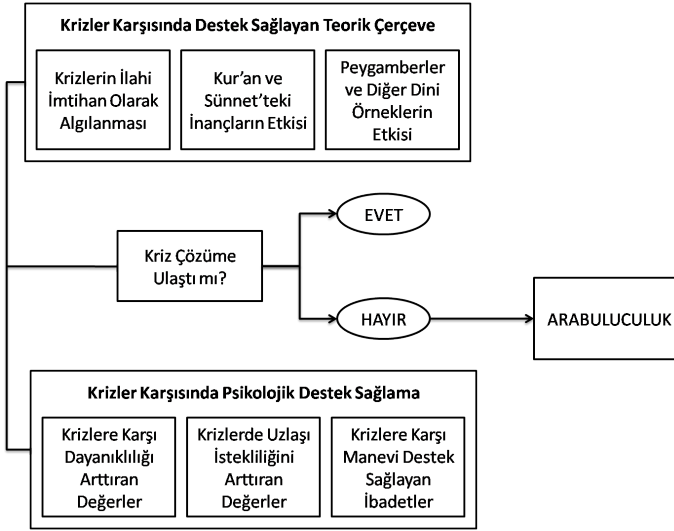
Krizler karşısında dinin, aile üyelerine sağladığı ikinci destek, dua ve namaz gibi ibadetler ve sağladığı değerler sistemiyle oluşturduğu psikolojik destektir.

Dua ve namaz aile üyelerine manevi destek sağlarken, başta sabır, tevekkül ve şükür olmak üzere dinin sağladığı değerlerin karşılaşılan zor durumlar karşısında psikolojik yılmazlığı arttırmaktadır. Değerler içerisinde her on değer ifadesinden 4'ü (%39) sabır değerini ifade etmektedir. Sabır, karşılaşılan her türlü olumsuz durum veya olumsuzluk oluşturacak tüm olaylar karşısında insanın dayanma gücünü ifade eden değerdir.⁹⁸ Diğer ifade edilen erdemlerin genellikle sabır erdemi ile birlikte ifade edilmesi, değerlerin psikolojik yılmazlığı arttıran özelliğine bir destek olarak görülmektedir. Sabır, tahammül, tevekkül, şükür, kanaat, sorumluluk gibi değerlerin bu psikolojik yılmazlığın sağlanmasında eşlere destek olduğu söylenebilir. Psikolojik yılmazlığı arttıran değerler, 46 değer ifadesinin 33'ünü oluşturmaktadır. Bu sıklık, %72 oranında psikolojik yılmazlığı arttıran değerlerin ifade edildiğini göstermektedir. Dinin sağladığı değerlerin, eşlerin psikolojik yılmazlığına daha çok destek verdiği görülmektedir.

Bununla birlikte dinin sağladığı değerler sistemi, eşlerin çatışmaların yol açtığı, aile içi krizlerde uzlaşmaya yönelik istekliliği arttırarak, aile üyelerine destek sağladığı ifade edilebilir. Sevgi, şefkat, merhamet, empati, hoşgörü ve fedakarlık değerleri de uzlaşma istekliliğini arttıran değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bulguları, farklı çalışmalarda, eşler arası çatışmaların yarattığı krizlerde, uzlaşma istekliliğini arttırarak krizlerin çözümüne katkı sağlayan sevgi, merhamet, affetmek, empati, diğerkamlık, öfke kontrolü gibi değerlerin ortaya konmasıyla uyumludur.

98 Hayati Hökekleli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: DEM Yayınları, 2013), 117.

Şekil 2: Krizler Karşısında Dinin Etkisi

Krizler karşısında aile üyelerine ibadetlerin de destek sağladığı görülmektedir. Namaz ve duanın kriz karşısında sağladığı psikolojik destek katılımcıların ifadelerine yansımaktadır. Dua, kriz anlarında, ilahi yardıma sığınmanın bir aracı olarak görülmüştür. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular duanın bu etkisini desteklemektedir. Katılımcıların dua aracılığıyla krize karşı psikolojik bir destek sağladıkları görülmektedir.

Sosyal Kontrol Desteği: Arabuluculuk

Krizler karşısında dinin, aile üyelerine sağladığı üçüncü destek, özellikle eşler arası çatışmalara yol açan krizlerin uzlaşmaya varmasında arabuluculuk kurumunu tavsiye etmesidir. Bu destek, dini sosyal çevrenin sağladığı bir destek olarak görülmektedir. Bozulan ilişkiler için arabuluculuk yapılması, dinin, sosyal kontrol özelliğiyle ilişkili görülmektedir. Eşler arası çatışmaların yol açtığı kriz durumlarında, dinin sağladığı teorik çerçevenin ve psikolojik desteğin yeterli olmadığına, arabuluculuk devreye girmekte ve eşlerin uzlaşmasına yardımcı olmaktadır.

Arabuluculuk, eşlerin ifadelerinde, dindar çevrelerinde, her iki çiftinde saygı duyduğu, sevdiği, itibar ettiği kişiler tarafından gerçekleştirildiği görül-

mektedir. Arabuluculuk, krizlerin çözümünde danışılan son çare olarak ifade edilmektedir. Arabuluculuk öncesinde, krizler karşısında eşlerin diğer tüm seçenekleri denedikleri ifadelerle yansımaktadır. Aile yapısının dağılmaması için arabuluculuk ya da hakemlik, dinin katılımcılara sağladığı son destek olarak ön plana çıkmaktadır.

Araştırma, nitel araştırmanın doğası gereği, nicel araştırmalara oranla küçük bir grupta yapılmıştır. Elde edilen veriler, mülakat yapılan grubun dindarlığı, aile ilişkilerine olan bakışı ile sınırlıdır. Konuya ilişkin hem nitel hem de nicel araştırmaların artması, konuyla ilgili bilgimizin gelişmesini sağlayacaktır.

Bu araştırma kesitsel bulgular içermektedir. Ancak dinin, aile krizleri üzerindeki etkisini saptayabilmek ve zamana göre geçirdiği değişimleri değerlendirebilmek için, araştırmacıların bu konu ile ilgili boylamsal araştırmalar yapmaları önerilmektedir.

Evlilik ile ilgili politikalar ve projeler yürüten kurumların, ailelerin krizler karşısında güçlenmesini sağlayan değerleri artırmaya yönelik çalışmalar yapmaları ve bu sayede aile yılmazlığını arttırmaya çalışmaları tavsiye edilebilir. Dini kaynaklar ve dinin aile değerlerini koruyucu ve aileyi bir arada tutmaya yardımcı olan söylemleri dikkate alınarak, aile değerlerinin güçlendirilmesi sağlanabilir.

Aile ile ilgili çalışmalar yapan kurumların, yeni kurulan ailelerde, eş adaylarına, ailelerin karşılaşabilecekleri krizler ve bu krizler karşısında dinin kendilerine sağlayacağı destekler konusunda eğitimler vermeleri sağlanabilir. Dinin sağladığı teorik çerçeve ve psikolojik destek kaynaklarına yönelik verilecek eğitimlerin, yeni kurulacak ailelerin yılmazlığına destek sağlayacağı düşünülebilir.

Araştırma, arabuluculuk desteğinin önemini ortaya koymaktadır. Ailelerin dağılmasını, krizin ailenin parçalanmasıyla sona ermesini önlemek için son çare olarak arabuluculuk desteği ön plana çıkmaktadır. Boşanma oranlarında yaşanan artışın azaltılması amacıyla, arabuluculuk kurumsallaştırılabilir. Arabuluculuk kurumu, eşler arasında yaşanan tartışmaların yol açtığı, aile içerisinde çözüm bulunamayan krizlerde eşlere destek sağlayarak, boşanmaların azalmasına destek sağlayabilir. Eşler arası çatışmalar nedeniyle krizle karşılaşan ve çözüm bulamayan dindar eşlere arabuluculuk hizmeti verilirken, dini ve psikolojik eğitim almış uzmanların destek vermesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Al, Channa M.W. vd. "The Role of Crisis in Family Crisis Intervention: Do Crisis Experience and Crisis Change Matter?". *Children and Youth Services Review* 33 (2011): 991–998.
- Al, Channa M.W. vd. "A Programme Evaluation of the Family Crisis Intervention Program (FCIP): Relating Programme Characteristics to Change". *Child and Family Social Work* 19 (2011): 225–236.
- Allport, Gordon W. "The Religious Context of Prejudice". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5/3 (Autumn, 1966), 447-457.
- Alghafli, Zahra vd. "Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples". *Religions* 5 (August 2014): 814–833.
- Arıcı, Asude. *Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Atalay, Talip. "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. ed. Hayati Hökelekli. Bursa: KURAV Kuran Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Ayten, Ali. *Tanrıya Şiğirmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayten, Ali vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (Nisan 2012): 45-79.
- Bal, Hüseyin. *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Balcı Arvas, Fatma - Hökelekli, Hayati. "Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/34 (Aralık 2017): 129-160.
- Batan, S. Nazlı - Ayten, Ali. "Dini Başa Çıkma, Psikolojik Yılmazlık Ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (Aralık 2015): 67-92.
- Beach, Steven R. H. vd. "Prayer and Marital Intervention: A Conceptual Framework". *Journal of Social and Clinical Psychology* 27/17 (September 2008): 641–669.
- Butler, Mark H. vd. "Prayer as a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implications of Religious Couples' Report of Relationship Softening, Healing Perspective, and Change Responsibility". *The American Journal of Family Therapy* 30 (January 2002): 19–37.
- Call, Vaughn R. A. – Heaton, Tim B. "Religious Influence on Marital Stability". *Journal of Scientific Study of Religion* 36/3 (September 1997): 382-392.
- Çıkman, Bükrü vd. "Adı: Meraklı, Soyadı: Çocuk, Durum: Çevrimiçi, Sonuç: Grooming, İnternette Çocuk İstismarı". *Güncel Pediatri (JCP)* 15/3 (Aralık 2017): 87-97.
- Diyanet Vakfı Meali*. Erişim 26 Mayıs 2020. <http://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=156>.
- Doty, Tommy R. *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*. Montgomery, Alabama: Southern Christian University, Doktora Tezi, 2003.
- Dudley Margaret G. – Kosinski Frederick A. "Religiosity and Marital Satisfaction: A Research Note". *Review of Religious Research*, 32/1 (September 1990): 78-86.
- Eberl, Ulrich. *Akıllı Makineler Yapay Zeka Hayatımızı Nasıl Değiştiriyor*. çev. Levent Tayla. İstanbul: Paloma Yayınları, 2019.
- Ekşi, Halil - Sayın, Mine. "The Adaptation of Religious Coping Scale into Turkish Language: A study of Bilingual Equivalence, Validity and Reliability". *The AGP Humanities and Social Sciences Conference (19-22 Mayıs 2016)*. Berlin: BAU International Berlin University, 2016.
- el-İşfahani, Ragıp. *Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat. *Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat - Kayıklık, Hasan. "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019): 202-224.

Glock, Charles Y. "Dindarlığın Boyutları Üzerine". *Din Sosyolojisi*. çev. M.Emin Göktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

Grotberg, Edith H. "The International Resilience Project Research and Application". *Birmingham: Civitan International, Reports-Research*, 1995. <https://eric.ed.gov/?q=The+International+Resilience+Project+Research+and+Application&id=ED423955>.

Gökler, Rıza - Koçak, Recep. "Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2008): 89-104.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 2010.

Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. Çev. N.Ahmet Asrar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Kabakçı Yurdakul, Işıl. *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.

Kahveci, Gizem Aşşem. *Evlü Çiftlerde Evlilik Uyumu, Evlilik Çatışma Biçimi Ve Depresyon Düzeylerinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Karagöz, Sema. *Oristik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kaner, Sema - Bayraklı, Hatice. "Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliliği". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 11(2) (Mart 2010): 47-62.

Kaner, Sema - Bayraklı, Hatice-Güzeller, Cem Oktay. "Anne-Babaların Yılmazlık Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 12(2) (Mart 2011): 63-78.

Kaya, Mehmet - Arıcı, Neslihan. "Aile ve Çift Yılmazlığı". *Psikolojide Güncel Kavramlar -III- Aile-Evlilik*. ed. Ahmet Akın-Eyüp Çelik. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Kimter, Nurten. "Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Öznel Dindarlık Algısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/17 (Kasım 2013): 439-468.

Kızmaz, Zahir. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Suç: Suç Oranlarının Artışı Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme". *Mukaddime* 5 (Mayıs 2012): 51-74.

Koç, Mustafa. "Ruh Sağlığı İle Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi*, 9/24 (2005): 11-32.

Lambert, Nathaniel M. - Dollahite, David C. "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict". *Family Relations* 55 (October 2006): 439-449.

Mackova, Jaroslava vd. "Crisis in the Family and Positive Youth Development: The Role of Family Functioning". *International Journal of Environmental Research Public Health* 16 (May 2019): 1678-1689.

Mahoney, Annette. "Religion and Conflict in Marital and Parent-Child Relationships". *Journal of Social Issues* 61/4 (November 2005): 689-706.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*, İstanbul: DEM Yayınları, 2004.

Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. çev. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.

Miles, Matthew B. - Huberman, A. Michael. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. New York: SAGE Publications, 1994.

Oh, Seieun - Chang, Sun Ju. "Concept Analysis: Family Resilience". *Open Journal of Nursing* 4 (December 2014): 980-990.

Özbay, Yaşar - Aydoğan, Didem. "Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile". *Sosyal Politika Çalışmaları* 13/31 (Temmuz 2013): 129-146.

Patterson, Joan M. "Integrating Family Resilience and Family Stress Theory". *Journal of Marriage and Family* 64 (March 2004): 349-360.

Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.

Roberts, Albert R. - Dziegielewska, Sophia F. "Foundation Skills and Applications of Crisis Intervention and Cognitive Therapy". *Crisis Intervention and Time-Limited Cognitive Treatment*, ed. Albert R. Roberts, Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 1995.

Saldana, Johnny. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London: SAGE Publications, 2009.

Seggie, Fatma Nevra - Bayyurt, Yasemin. *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.

Shichida Toshi vd. "How the Perception of God as a Transcendent Moral Authority Influences Marital Connection Among American Christians". *Journal of Psychology and Christianity* 34/1 (March 2015): 40-52.

Skinner Debra vd. "Narrating Self and Disability: Latino Mothers' Construction of Identities vis-à-vis Their Child with Special Needs". *Exceptional Children*, 65/4 (June 1999): 481-495.

Strizenc, Michal. "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler". Çev. Abdülvahid Sezen. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/3 (Haziran 2010): 273-286.

Şimşek, Ali. "Araştırma Modelleri". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Ali Şimşek, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016*. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24642.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2019*. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33708.

UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime. *Global Study on Homicide Executive Summary*, Vienna: 2019. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf

Uysal, Veysel. *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Vaux, Dana E. - Asay, Sylvia M. "Supporting Families in Crisis: Awareness and Use of Third Places". *Family and Consumer Sciences Research Journal* 48/1 (August 2019): 22-36.

Walsh, Froma. "Family Resilience Strengths Forged Through Adversity". *Normal Family Processes*. ed. Froma Walsh, 399-427. New York: Guilford Press, 2006a.

Walsh, Froma. *Strengthening Family Resilience*. New York: Guilford Publications, 2nd ed., 2006b.

Wang, Wei vd. "A Study of Psychological Crisis Intervention With Family Members of Patients Who Died After Emergency Admission to Hospital". *Social Behavior and Personality* 38/4 (May 2010): 469-478.

Weber, Janice Gauthier. *Individual and Family Stress and Crises*. Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 2011.

Wilson, John - Musick, Marc. "Religion and Marital Dependency". *Journal for the Scientific Study of Religion* 35 (March 1996): 30-40.

Yazıcı, Elif. *Aile Değerleri İle Aile Yılmazlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yıldırım, Neşide. "Türkiye'de Boşanma ve Sebepleri". *Bilgi* 28 (Haziran 2004): 59-81.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

Zara, Ayten. "Krizler ve Travmalar". *Yaşadıkça Psikolojik Sorunlar ve Başa Çıkma Yolları*. ed. Ayten Zara. ss. 91-121. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.

